

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra bohemistiky

**Umění a totalita: vzájemný vztah katolických autorů
a totalitního režimu v letech 1938-1960**

(Diplomová práce)

Zdeňka Tomanová Motlová

Studijní obor: Č – D

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

2007

České Budějovice

University of South Bohemia in České Budějovice
Pedagogical faculty

**Art and totalitarianism: relationship of catholic authors
and totalitarian regime in the years 1938-1960**

Zdeňka Tomanová Motlová

Thesis advisor: doc. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

2007

České Budějovice

Anotace:

Diplomová práce se zabývá vzájemným vztahem umění a totalitního režimu na základě problematiky křesťansky orientovaných autorů v letech 1938-1960. První část je věnována obecným principům, jak totalitní režim přistupuje k umění, jakými prostředky na něj působí a vyrovnává se s vlivy, které jsou v rozporu s ideologií. Druhá část se zaměřuje na postavení katolických spisovatelů po roce 1945, s připomenutím stavu z druhé světové války. Z časového hlediska jsou za podstatné mezníky považovány válečné události, dvě očistky Syndikátu českých spisovatelů, po květnu 1945 a po únoru 1948, a dále dva procesy s křesťansky orientovanými spisovateli, konanými v Praze a v Brně v roce 1952. Zmíněny jsou také individuální snahy pomoci uvězněným autorům, pozornost je věnována také proměně postoje Svazu československých spisovatelů k těmto umělcům v 50. letech.

Synopsis:

The thesis studies a relationship of art and totalitarian regime based on the situation of Christian authors in the years 1938-1960. The first part focuses on the general principles of how the totalitarian regime approaches the art, by what means it influences it, and how it deals with forces that are in conflict with its ideology. The second part concentrates on the status of catholic writers after 1945, while also mentioning their situation during the World War II. Timeline wise, the war events, two purges of the Syndicate of Czech writers (one after May 1945 and the other after February 1948), and two trials of Christian writers that took place in Prague and Brno in 1952, are regarded as the significant landmarks. Individual efforts to help the imprisoned writers are mentioned as well, and attention is also given to the changes in attitude towards these authors by the Syndicate of Czechoslovakian writers in the fifties.

Poděkování:

Děkuji panu doc. PaedDr. Michalu Bauerovi, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce, chápavý přístup a trpělivost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

27. dubna 2007

Zdeňka Tomanová Motlová

OBSAH

Úvod	8
1. Umění a totalita	11
1.1. Stát – strana – ideologie	11
1.2. Literatura a totalita	12
1.3. Úloha masy v totalitním státě	14
2. Koncepce slavnosti v totalitním režimu	18
2.1. Cesta k ráji	19
2.2. Oslava vůdce	21
2.3. Nový ráj pro nového člověka	23
2.4. „Slavné májové dny“	24
2.5. Spartakiáda – tělovýchovná slavnost či historická událost?	26
2.6. Procesy jako určitý druh „slavnosti“	26
2.7. Nové umění pro nové lidi, nová literatura pro nové čtenáře	28
3. Obětní beránek?	32
3.1. Návrat k čarodějnickým procesům?	32
3.2. Obětní beránek	34
3.3. Kolektivní paměť	35
4. Osudy křesťansky orientovaných autorů v letech 1945-1948	37
5. Osudy křesťansky orientovaných autorů v letech 1948-1960	47
Závěr	57

ÚVOD

Totalitní režimy šokují svými projevy zla a zároveň i fascinují dokonalou propracovaností svých ideologií. Nejde nad nimi zavřít oči, nelze zapomenou, patří k našim dějinám, je důležité k nim najít cestu, navázat tichý hovor s historií a objevovat skryté významy. „*Dějinné vědomí nenaslouchá zbožně hlasu z minulosti, nýbrž přemýšlí o něm a zasazuje ho do kontextu, z něhož vyrostl, aby zjistilo jeho relativní význam a hodnotu, jež mu přísluší. Toto reflexivní chování vůči tradici nazýváme interpretací.*“¹

Při srovnání vnějších projevů totalitních režimů (nacismu a komunismu) vystupuje na povrch mnoho společných rysů, zároveň každý z nich má ale svá specifika a odlišnosti. Jejich interpretace založená na pouhém popisu nestačí. Jednotlivé formy zla, které se v těchto režimech projevíly, lze jen těžko porovnávat, každé zlo je jedinečné.²

Znovu a znovu se vynořuje drásavá otázka, proč se totalitní režimy vůbec dostaly k moci, jak je to možné? Podle Paula Ricoeura existují zatím dva přístupy k totalitním režimům, prvním z nich je přístup skrze „*absolutní zlo*“³, jehož podstata spočívá v upírání „*práva na plné lidství*“⁴ určité skupině či národu. Druhý přístup vede skrze „*historické vysvětlování*“⁵. Kombinace obou přístupů by mohla být východiskem k nalezení odpovědi, proč k něčemu takovému vůbec mohlo dojít.⁶

Postoj k minulosti se proměňuje na základě přítomnosti. „*Vyprávění minulosti často slouží jako jeden z nejefektivnějších prostředků, jimiž se vyjadřují a ospravedlňují primární přesvědčení, předsudky a obecná orientace přítomnosti. To, co se pamatuje, a to, co je zapomínáno je primárně diktováno potřebami přítomnosti a tyto potřeby se samy o sobě v čase mění, takže jsou opakovaně produkovány různé verze téhož příběhu.*“⁷ Proto je třeba mít na paměti, že „*vědomí, jaké máme o dějinách dnes, se zásadně liší od způsobu, jak se minulost jevila nějakému národu či době kdysi. Dějinným vědomím rozumíme privilegium moderního člověka, který si plně uvědomuje*

¹ Gadamer, H.-G., *Problém dějinného vědomí*. FILOZOFIA, Praha 1994, s. 8.

² Ricoeur, P., *Myslet a věřit. Kritika a přesvědčení*. KALICH, Praha 2000, s. 144.

³ *Ibid.*, s. 142.

⁴ Todorov, T., *V mezní situaci*. Mladá fronta, Praha 2000, s. 308.

⁵ Ricoeur, P., c. d., s. 142.

⁶ *Ibid.*, s. 142.

⁷ Andrews, M., *Politika zapomínání. Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu*. In Konopásek, Z. (ed.), *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*. Karolinum, Praha 1999, s. 88.

*dějinnost všeho přítomného i relativnost všech názorů. (...) Mít smysl pro historii znamená důsledně přemáhat tu přirozenou naivnost, jež by nás vedla k posuzování minulého podle takzvané samozřejmých měřítek našeho současného života, v perspektivě našich institucí, našich hodnot a nabytých pravd.*⁸

Diplomová práce se nesnaží dějiny rekonstruovat. Cílem je pokusit se navázat hovor s minulostí, podívat se zpět a nestavět se do role soudce. Vybrala jsem si krátké období 40. a 50. let v Československu, které přineslo celou řadu změn ve všech oblastech života.

V první kapitole si kladou otázku, jakou roli hraje masa v totalitní ideologii a zabývám se funkcí umění v nesvobodném režimu. Termín svobody je pochopitelně relativní, i totalitní stát navzdory cenzurním a perzekučním opatřením i mocenským zásahům hovoří o svobodném vývoji. Totalitní ideologie chápe jedince pouze jako nástroj k uskutečnění svých velkých plánů. Stát vymezuje hodnoty, rozhoduje o míře dobra a zla, určuje a kontroluje společenský život lidí. Kdokoli se protíví oficiální ideologii, stává se nepřitelem na život a na smrt, je tedy spravedlivé vést vůči němu válku.⁹

Narušení hranice mezi uměním a skutečností, související s touhou vytvořit nový stát, mě inspirovala k zamyšlení nad úlohou slavností v těchto režimech. Jako východisko mi sloužila především studie Hanse Günthera Totalitní stát jako umělecká syntéza¹⁰ a kniha Vladimíra Macury Šťastný věk¹¹. Druhou kapitolu tedy věnuji otázce slavností v 50. letech v Československu a pokouším se slavnosti rozdělit do několika typů.

Totalitní režimy jsou provázeny terorem a rozmáhající se smrtí, tím se odlišují od režimů autoritativních. Každá společnost v sobě nese zbytky „*fundačního násilí*“¹², touto problematikou se zabývám ve třetí kapitole. Domnívám se, že toto „*fundační násilí*“ se projevuje například v nejrůznějších perzekucích a v potřebě společnosti najít svého obětního beránka.

Ve čtvrté a páté kapitole se věnuji osudům křesťansky orientovaných autorů v letech 1945-1960. Postavení těchto spisovatelů se velmi zhoršilo po skončení druhé světové války. Museli čelit obvinění z kolaborace, marxistická kritika proti nim zahájila

⁸ Gadamer, H.-G., c. d., s. 7 a 8.

⁹ srov. Todorov, T., c. d., s. 133-134 a 183.

¹⁰ Günther, H., Totalitní stát jako umělecká syntéza. Česká literatura, 2006, roč. 54, č. 4, s. 106.

¹¹ Macura, V., Šťastný věk (Symboly, emblémy a mýty 1848-1989). Pražská imaginace, Praha 1992.

¹² Ricoeur, P., c. d., s. 130.

útok v Kulturní politice, Tvorbě a Rudém právu. Dále se jich dotkla očista Syndikátu spisovatelů po květnu 1945 a následně i po únoru 1948. Důležitý mezník představují dva procesy s tzv. Zelenou internacionálou, konané v únoru 1952 v Praze a v červenci téhož roku v Brně, v nichž byli odsouzeni téměř všichni nejvýznamnější představitelé katolických spisovatelů. Zdá se, že nešlo jen o umlčení těchto autorů, nepohodlných pro marxistickou ideologii, záměrem zřejmě byla jejich naprostá likvidace, neboť souzení byli až v době, kdy už neměli prakticky žádnou možnost oficiálně publikovat.

V prvních třech kapitolách vycházím především z teoretických prací Hannah Arendtové, Hansa-Georga Gadamera, René Girarda, Paula Ricoeura a Josepha Strelky. Látku pro následující dvě kapitoly jsem čerpala nejen z literatury, ale i z periodik 40. a 50. let. Ve všech citacích z dobového tisku jsem zachovala původní pravopis.

1. Umění a totalita

Všechny totalitní režimy mají celou řadu společných rysů a zároveň každý z nich je specificky zabarven podle výchozích podmínek a doby trvání. Totalitní režim má zcela jiný dopad na společnost, je-li jeho působení deset, čtyřicet nebo sedmdesát let. Svoji roli hraje i počet obyvatel daného státu, např. masové represe, probíhající v Sovětském svazu ve třicátých letech, nebyly v takovém měřítku v Československu uskutečnitelné, neboť počet obyvatel v těchto státech je značně rozdílný.¹³ Totalitní režim „*produkuje lidstvo-masu, která pak už nepodléhá jinému organizačnímu principu než Státu, vtělenému do osoby Vůdce.*“¹⁴

1.1. Stát – strana – ideologie

Všechny totalitní režimy se vyznačují vládou jedné strany, postavené na ideologii, jež legitimizuje moc strany a zároveň poskytuje jasnou definici „pravdy“, závaznou pro všechny oblasti života. „*Totalitní filosofie se neobejde bez představy, že interpretace se řídí a ověřují vůlí vyvěrající z moci a ne poznáním skutečnosti či všeobecným souhlasem lidí; pravda je pouhým důsledkem této vůle.*“¹⁵

Ideologie funguje jako stmelující prvek, jakákoli odlišnost, jakékoli odklonění od ideologie znamená protivit se pravdě, tudíž podléhá přísným protiopatřením a represím. Strana se vypořádává s každým, kdo by ji mohl, byť jen zdánlivě, ohrozit. Největší odpůrce představují lidé svobodně smýšlející, především umělci, vědci, duchovní aj. Ideologie je oprávněna k teroru, úzké sepjetí strany a ideologie činí všechny záležitosti politickými problémy (například přeměna Syndikátu československých spisovatelů na Svaz československých spisovatelů byla otázkou čistě politickou).

Úkol strany a vlády spočívá ve vybudování nového státu. Vzor dobře fungujícího státu pro Československo představoval Sovětský svaz, zároveň symbolizoval také nositele míru a skvělého spojence proti všem příštím nepřítelům.

¹³ Hannah Arendtová dokonce uvádí, že totalitní režim se těžko může prosadit v zemích s relativně malým počtem obyvatelstva. Východoevropské vlády (řízené Moskvou) existují kvůli Sovětskému svazu a nemají kořeny ve vlastním vývoji, představují tedy rozšíření totalitního hnutí, řízeného Moskvou. Tito se podle Arendtové rozešel se Stalinem, protože věděl, že totalitními metodami ruského typu by riskoval ztrátu velké části obyvatelstva.

¹⁴ Ricoeur, P., Myslet a věřit. Kritika a přesvědčení. Kalich, Praha 2000, s. 142.

¹⁵ Todorov, T., V mezní situaci. Mladá fronta, Praha 2000, s. 258.

Provázanost státu, strany, ideologie se všemi oblastmi života je nejvýraznějším projevem totalitních režimů, vše podléhá snadné kontrole a jasnému plánu.

1.2. Literatura a totalita

Každý politický systém ovlivňuje literaturu, ovšem dopad totalitní ideologie na literaturu je masovější. Totalitní režim nabízí z hlediska působení příznivější prostor pro svobodné myšlenky než demokracie. Podle Josepha Strelky lze stanovit pravidlo, že možnost působení literatury přímo úměrně klesá se zvyšující se svobodou politických, sociálních a hospodářských poměrů. Totalitní ideologie literaturu (resp. umění) neustále omezuje, nemůže ale zajistit, aby její tlak byl stále stejně intenzivní, proto jakékoli oslabení ideologie poskytuje příležitost k projevení svobodných myšlenek, jejichž síla je mnohem větší. To ale neznamená, že v totalitní společnosti mají spisovatelé větší význam.¹⁶

Strelka uvádí, že je nemožné vyhybat se politickému postoji v situaci, kdy se politika zmocní všech oblastí života, tedy i literatury.¹⁷ Což se může zdát poněkud zjednodušující. Literatura se v totalitním režimu dostává do úzkého kontaktu s politikou, působení ideologie na literaturu je značné, ale nikoli všemocné. Literatura má schopnost vytvářet si svůj vlastní svébytný prostor.¹⁸ Totalitní režim na jedné straně literaturu ochuzuje (řada spisovatelů nemůže oficiálně publikovat, postavení umělců je mnohem komplikovanější) a na druhé straně ji obohacuje (z hlediska tematického).

Pro totalitní systém je signifikantní „znásilnění“ funkce literatury i recipientů. Právě na recipienty klade komunistická ideologie velký důraz. Umění má v totalitním režimu dvojí funkci:

1. Stává se významným nástrojem manipulace, umění podléhá oficiální ideologii a hraje více či méně úspěšnou roli „převýchovy“ lidí.
2. Umění je úzce spjato se svými recipienty, ale jejich vzájemný vztah narušuje ideologie. „Dělnická třída“ je uměle povýšena do role „nejvyššího recipienta“.

¹⁶ Strelka, J. P., *Literatura a politika. Pohledy z literárněvědné perspektivy*. CDK, Brno 2001, s. 13.

¹⁷ *Ibid.*, s. 10-12.

¹⁸ srov. Brabec, J., *Estetická norma a historie literatury v totalitním systému*. In Denemarková, R. (ed.), *„Zlatá šedesátá“*. Česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ...zklamání. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2000, s. 11-18.

Jakou literaturu tedy marxistická ideologie očekávala? Literatura má být „nejideovější, nejpokrokovější a nejrevolučnější“¹⁹. Neustále je zdůrazňována sociální úloha umění. Jedinou přijatelnou normu představuje metoda socialistického realismu²⁰. Její aplikování se projevilo především v obrovské statickosti literatury, která má přetrvat i do budoucnosti, neboť umění podle marxistické kritiky dosáhlo svého vrcholu. Zároveň se literatura účastnila velkého úkolu „spasení“. Podle Ladislava Štolla měla pomoci dělnické třídě splnit úkol, daný historií: „zachránit lidstvo před kapitalistickou bestií a převést je cestou za Stalinem, za Gottwaldem do říše skutečné lidskosti.“²¹

Základním kritériem literatury není estetická funkce, ale stala se jím stranickost²². Nejvyšší literaturou může být podle marxistické ideologie pouze ta literatura, která zachycuje život dělnické třídy. „Není a nebylo nikdy literatury, která základem tematiky svých děl činí život dělnické třídy a rolnictva a jejich boj za socialismus. Není nikde, v žádné zemi na světě, literatury, která by hájila a bránila rovnoprávnost pracujících všech národů, která by hájila rovnoprávnost žen. Není a nemůže být v buržoazní zemi literatury, která by důsledně potírala jakékoli tmářství, všecko mystiku, všecko kněžourství a duchařství, jak to činí naše literatura.“²³

Režim podporuje pocit důležitosti „dělnické třídy“ ve všech oblastech života. Literatura se musí přizpůsobit mase, úkolem režimu je vytvořit takové podmínky, aby spisovatelé mohli „tvorit díla odpovídající požadavkům kulturně vyrostlých mas“²⁴. Podle marxistické ideologie musí být umění přijímáno velkým počtem recipientů (tím dochází k posilování sociální funkce umění). „Socialismus však potřebuje poesii ne pro

¹⁹ Ždanov, A. A., O nejpokrokovější literatuře světa. In Ždanov, A. A., O umění, Orbis, Praha 1950, s. 14.

²⁰ Všechny definice socialistického realismu byly příliš obecné nebo popisné. André Ždanov uvedl definici socialistického realismu ve stati O nejpokrokovější literatuře světa v roce 1934: „Socialistický realismus je základní methodou sovětské krásné literatury a literární kritiky, ale to předpokládá, že revoluční romantismus se musí stát součástí literární tvorby, neboť všechen život naší strany, všechen život dělnické třídy a její boj spočívají ve spojování nejdrušnější, nejstřízlivější praktické práce s největším hrdinstvím a grandiosními perspektivami.“ In Ždanov, A. A., c. d., s. 29. Definice Ladislava Štolla vychází ze Ždanova pojetí: „Socialistický realismus není žádný skupinový směr. To je veliké historické vyústění a uvolnění socialismem osvobozených uměleckých tvůrčích sil, všech zdravých lidských potenci, citů, vlastností a emocí, jimiž soukromé vlastnictví nedovolovalo se projevit, které v člověku dusil temný soukromovlastnický instinkt. Základna socialistického realismu teprve umožňuje nejbohatší svérázný rozvoj každému talentu už z toho prostého důvodu, že socialismus má přímo životní zájem na tom, aby všichni lidé stáli na svých pravých místech.“ In Štoll, L., Třicet let bojů za českou socialistickou poesii. Orbis, Praha 1950, s. 143.

²¹ Štoll, L., c. d., s. 144.

²² Zásadu stranickosti vyslovil v roce 1905 Lenin ve stati Stranická organizace a stranická literatura, na něj po tom navázal v roce 1934 André Ždanov ve stati O nejpokrokovější literatuře světa.

²³ Ždanov, A. A., c. d., s. 15.

²⁴ Ibid., s. 22.

*kroužky několika mentálně spřízněných intelektuálů, nýbrž pro statisíce a miliony; nikoliv jako ozdobu a dekoraci, nýbrž jako demokratisující, zkrášlující, zlidšťující, ozdravující, nového svobodného člověka budující sílu.*²⁵

1.3. Úloha masy v totalitním státě

Podle Günthera představuje lid v totalitní kultuře globální doplněk moci, již ztělesňuje vůdce.²⁶ Dělnickou třídu lze chápat jako určitou masu lidí, kterou režim získává pro svoji hru, na její síle je vystavěn úspěch strany a vlády. Mezi masou a režimem existuje jistá provázanost a závislost, režim potřebuje podporu mas a masa pocit důležitosti. Totalitní systém úspěšně funguje pouze na základě dobře propracované vzájemné podpory režimu a masy.

Totalitní ideologie nabízí mase nejen pocit důležitosti, ale i určitou dávku jistoty, neboť největším nepřítelem mas je nejistota, která jde ruku v ruce s nahodilostí.²⁷ S tímto faktem se masy odmítají smířit, realita, již prostupuje nahodilost, je pro ni děsivá, proto se masa ochotně organizuje, tím se stává přístupnou totalitním myšlenkám. Výstižnou charakteristiku mas uvedla Hannah Arendtová, podle ní masy *„nevěří v nic viditelného, v realitu vlastní zkušenosti; nevěří svým očím a ušima, věří jen svým představám, upoutaným čímkoli, co je univerzální a zároveň vnitřně konzistentní.*²⁸

Masa nechce přijmout zodpovědnost za svůj život, ochotně ji raději vkládá do rukou režimu (v případě jakéhokoli neúspěchu lze chybu hledat v něm). Tímto aktem dochází k tomu, že se skutečnost stává pro masu dobře čitelnou, neboť ideologie totalitního režimu předkládá jasnou interpretaci přítomnosti, minulosti, budoucnosti a naplňuje touhu mas po zcela *„konzistentním, srozumitelném a předvídatelném světě“*²⁹. Stát si přivlastnil všechny cíle společnosti. Tzvetan Todorov upozornil na dvojí dopad tohoto aktu: lidé na jedné straně pociťují úlevu (zodpovědnost za rozhodnutí nese stát) a na druhé straně nutí moc lidí myslet instrumentálně (lidé se soustředí na prostředky, nikoli na cíle).³⁰ Zdá se, že toto je jeden z důvodů, proč se masa, alespoň v počátku, aktivně podílí na nejrůznějších perzekucích.

²⁵ Štoll, L., c. d., s. 144.

²⁶ Günther, H., Totalitní stát a umělecká syntéza. Česká literatura, 2006, č. 4, s. 114.

²⁷ srov. Arendtová, H., Původ totalitarismu I-II. OIKOYMENH, Praha 1996, s. 486.

²⁸ Ibid., s. 486.

²⁹ Ibid.

³⁰ srov. Todorov, T., c. d., s. 134-135.

Psychologii mas se zabýval také Hermann Broch, který jako jeden z mála věnoval pozornost nejen davové psychóze, ale soustředil se i na otázku „léčby“ a „obrácení“ mas k demokracii. „*Otázka boje proti davové psychóze, rozhodnutí pracovat pro velké dílo obrácení, rozhodnutí oddémonizovat svět, jakkoli je tento úkol obtížný a komplexním znamená v současné chvíli pro demokracie prubiřský kámen jejich vůle a síly k životu.*“³¹

Podle Brocha každý člověk usiluje o rozšíření svého já reálnými nebo duchovními hodnotami, aby překonal osamělost já a aby svět pro něj měl větší hodnotu. Ve své teorii vystihl základní strach jedince – strach z nehodnoty, strach ze strachu. Každý jedinec ve svém úsilí dosáhnout hodnoty je s těmito strachy konfrontován, odtud pramení jeho odpor ke všemu negativnímu obecně. Pro jedince je velmi náročné tuto dichotomii přijmout. Broch nabízí dvě cesty, kterými lze jít.

1. Cestou posilování iracionality, vedoucí k hodnotovým prožitkům typu „*Jsem svět*“.
2. Cestou oslabování racionality, v níž převládají hodnoty typu „*Mám svět*“.

První cesta spočívá v pravém rozšíření já, směřuje k překonání já i reality kolektivu. Naopak „*mám svět*“ reprezentuje falešné rozšíření já, které vyvolává klamně zdání překonání strachu, jediné východisko představuje vlastnění, podrobování si všeho. Tato cesta vede k ztročení a stále většímu podléhání různým kolektivním bludům.³²

Cestu oslabování racionality volí jedinci s narušenými racionálními postoji, které nahrazují postoji pudovými. Pokud se objeví nějaká příčina, vyvolávající u většího počtu jedinců ztrátu racionality, a setkají-li se pudově jednající jedinci v určitém prostoru a čase, potom můžeme podle Brocha hovořit o davové psychóze.³³

Jdou-li jedinci ve šlépějích „*mám svět*“, stávají se náchylnými k různým formám despotie. Působení totalitního režimu na ně je snadné. Takový dav se ochotně účastní různých perzekucí, i tehdy ovšem neztrácí jedinec zodpovědnost za své činy.³⁴

Na základě Brochovy studie davové psychózy se lze podívat v jiném zorném úhlu na proměnu kolektivního rituálu v totalitním režimu. Tato teorie by se mohla zdát poněkud zjednodušující, neboť mezi cestami „*jsem svět*“ a „*mám svět*“ není přesně definovaná hranice a demokratický režim pochopitelně nezajišťuje, že všichni jedinci

³¹ citováno podle Strelka, c. d., s. 147.

³² Ibid., s. 137-148.

³³ Ibid., s. 144.

³⁴ shodně Todorov, T., c. d., s. 137.

nastoupili cestu „*jsem svět*“, i v tomto režimu tedy může docházet k jevům davové psychózy a žije v ní značný počet jedinců s životním postojem „*mám svět*“. Tento předpoklad by vedl k mylným domněnkám. Můj pohled směřuje trochu jinam. Totiž do jaké míry totalitní režim podporuje oficiální ideologii masu na cestě „*mám svět*“ (a tím také k davové psychóze) a zda toto jednání souvisí s projevy kolektivního rituálu.

Totalitní režim ke svému působení potřebuje podporu mas, je na ní nejen vystaven, ale je na ní i závislý. Základní hnací sílu totalitního režimu představuje touha po moci (působení jediné strany legitimizuje ideologie). V první fázi vývoje si musí totalitní režim masu získat a přesvědčit ji, aby jej podporovala. Jak bylo již řečeno, ideologie nabízí to, po čem dav touží, „*zcela konzistentní, srozumitelný a předvídatelný svět*“³⁵. Dav vyjadřuje svoji vděčnost podporou straně a vládě. Ovšem svět, který ideologie předkládá, je ostře polarizovaný. Paul Ricoeur ve své přednášce, přednesené ve Velké aule Karolina v říjnu 2000, výstižně poznamenal: „*ten špatný, zkažený je v ideologii vždy ten druhý*.“³⁶ Právě ostrá polarizace hodnot může být prvním krokem na cestě „*mám svět*“. Černobílé vidění postihlo samozřejmě i literaturu. Socialistická literatura východu, v plném rozkvětu, stála v přímém protikladu k upadající, západní „buržoazní“ literatuře.

Domnívám se, že totalitní režim se cíleně zaměřuje na posilování pocitu důležitosti u masy. Ačkoli je tento akt nesmírně nebezpečný a vede k ještě větší ztrátě svobody, masa v zoufalém strachu před nehodnotou přijímá „návrh“ totalitního režimu vytvořit nový stát a umožní mu chopit se moci. Tím se uzavře do bludného kruhu, neboť sice získá určité jistoty, ale brzy se projeví, že vláda totalitního režimu jde ruku v ruce se strachem a násilím. Ve strachu z nehodnoty hraje dál masa, více či méně ochotně, roli, kterou ji určila ideologie.

Hrůznost totalitní ideologie spočívá ve snaze utvářet (přetvořit) vědomí lidí. Je potřeba zmínit, že řada jedinců na tuto hru ochotně přistupuje. Řečeno terminologií Hermanna Brocha jedná se o lidi, jež si **zvolili** cestu „*mám svět*“. Záměrně zdůrazňuji zvolili, neboť každý jedinec je zodpovědný za svoje jednání, tedy i jedinec v mase (v davu). A zároveň všichni jsou neustále vystaveni nebezpečí, že znovu upadnou do „*morálky stáda, do konformismu, do morálky čistě iracionální*“³⁷.

³⁵ Arendtová, H., c. d., s. 486.

³⁶ Ricoeur, P., Křehká identita: úcta k druhému a kulturní identita. Mlín, Třebenice 2000, s. 35.

³⁷ Ricoeur, P. – Marcel, G., Rozhovory. Vetus Vita, Brno 1999, s. 67.

Kolektivní rituál se v totalitním režimu může projevovat jako nevědomá oslava „*mám svět*“. Falešnost této cesty podporuje masu setrvávat v ní, nadále hrát role, vedoucí ke stále většímu oslabování racionality. Projev sjednocení masy ke společnému rituálu se odráží například ve hře s obětním beránkem, již se věnuji ve třetí kapitole.

2. Koncepce slavnosti v totalitním režimu

Totalitní režimy kladou důraz na vytvoření nového státu, kde neexistují rozdíly mezi skutečností a uměním, mezi realitou a fikcí. Totalitní stát lze vnímat jako umělecké dílo. Jak uvádí Hans Günther, proměnilo se umění v „*nástroj estetizace skutečnosti*“³⁸, jejímž důsledkem byla „*teatralizace skutečnosti*“³⁹. Tento jev se nejmórazněji projevil pravděpodobně v Sovětském svazu, Stalin, inspirován divadlem, změnil celý stát v jedno velké jeviště.⁴⁰ Totalitní režimy se shodují v touze vytvořit zcela „nový svět“ pro „nové lidi“, nezatížené minulostí.

Každý totalitní režim, opírající se o masy, potřebuje propagandu, která hraje hlavní roli v době upevňování moci. Podle Arendtové je „*nejdůležitějším nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem*“⁴¹. Pomáhá naplňovat touhu mas po „*zcela konzistentním, srozumitelném a předvídatelném světě*“⁴². Teatralizace skutečnosti měla v lidech vyvolávat pocit důležitosti při vytváření velkého díla – nového státu, směřujícího ke šťastné budoucnosti, nejčastěji se projevovala v různých slavnostech, ať už se jednalo o májové průvody, spartakiádu a jiné akce. Slavnosti mají v totalitních režimech svoji nezastupitelnou funkci, potvrzují status quo a podporují dojem kontinuity⁴³ a identity.

Oslavy (u nás především májové oslavy) byly často pojímány jako monumentální díla, v nichž není pochopitelně kladen důraz na jednotlivce, ale na masu lidí. Právě pečlivě organizovaný dav tvořil spolu se všemi atributy moci dojem jediného estetického celku. Oslavy symbolizovaly nejen vítězství nad nepřáteli, ale současně vzbuzovaly zdání kontinuity, společné identity.⁴⁴ „*Je-li něco spojeno s každou slavnostní zkušeností, pak to, že slavnost odpírá jakékoli izolaci mezi jedním a druhým. Slavnost je představením obecnosti samé v její dokonalé formě. Slavnost je vždy pro všechny.*“⁴⁵

³⁸ Günther, H., Totalitní stát jako umělecká syntéza. Česká literatura, 2006, roč. 54, č. 4, s. 106.

³⁹ Ibid., s. 107.

⁴⁰ srov. Ibid., s. 106-107.

⁴¹ Arendtové, H., Původ totalitarismu I-III. OIKOYMENH, Praha 1996, s. 476.

⁴² Ibid., s. 486.

⁴³ srov. Ratajová, J., Pražské májové oslavy 1948-1989. Příspěvek k dějinám komunistické propagandy. Kuděj, 2001, č. 1, s. 51-64.

⁴⁴ srov. Andrews, M., Politika zapomínání. Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu. In Konopásek, Z. (ed.), Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu. Karolinum, Praha 1999, s. 89.

⁴⁵ Gadamer, H.-G., *Aktualita krásného. Umění jako hra, symbol a slavnost*. Triáda, Praha 2003, s. 46.

Následující pokus o rozdělení slavností do různých „typů“ je pouze přibližný. Jako inspirační zdroj mi sloužila studie Hanse Günthera Totalitní stát jako umělecká syntéza⁴⁶ a kniha Vladimíra Macury Šťastný věk⁴⁷. Z Macurova textu vycházím v pojetí slavností „typu“ Cesta k ráji, Oslava vůdce, Nový ráj pro nového člověka. Oddíly „Slavné májové dny“ a Spartakiáda – tělovýchovná slavnost či historická událost? lze sice chápat jako součást slavnosti budování socialismu, nazvanou Cesta k ráji, úmyslně je uvádím samostatně, neboť si zasluhují zvláštní pozornost především pro jejich roli potvrzování statutu quo. Dále zařazuji procesy, probíhající v padesátých letech, neboť se domnívám, že nejrůznější perzekuce v historii opravdu sloužily (nejen totalitním režimům) jako jistý druh slavnosti, za účelem sjednocení určité masy lidí. Při pokusu podívat se na pojetí slavnosti v totalitním režimu nelze opomenout také literaturu, která se velkou měrou měla podílet na utváření (přetváření) vědomí lidí. Moje úvaha o slavnostech totalitního režimu se orientuje pouze na 50. léta v Československu, tedy na období upevňování moci komunistického režimu, zajímavá by mohla být také studie proměny těchto slavností v dalších letech z hlediska jejich působení a dopadu.

2.1. Cesta k ráji

Budování socialistického státu bylo koncipováno jako slavnost. Československo po boku Sovětského svazu kráčelo vstříc „novým zítřkům“. Nastoupilo tuto cestu již po druhé světové válce a nejintenzivněji po Vítězném únoru 1948. Budoucí ráj byl předem určený, nevyhnutelný a samozřejmě i „nezpochybnitelný“. Ideálu nového ráje se nejvíce přibližoval Sovětský svaz, který byl pro Československo „*velikým a dlouho nedostižným vzorem*“⁴⁸.

Totalitní režimy se často staví do role spasitele, který odstraní všechny křivdy minulosti a nastolí novou, spravedlivou budoucnost, se zakládají na nenávisti vůči určité skupině (rase, národu, státu) a mohou fungovat pouze na základě konfrontace s ní. Ideologie vystupuje zpravidla jako tvůrce nových dějin, „*z titulu integračního činitele může pak ideologie na sebe vzít roli strážkyně identity*“⁴⁹, a tak maskovat projevy manipulace a touhu po moci. Komunistická propaganda navíc vyhrožovala „*zmeškáním*

⁴⁶ Günther, H., c. d., s. 106-118.

⁴⁷ Macura, V., Šťastný věk (Symboly, emblémy a mýty 1848-1989). Pražská imaginace, Praha 1992.

⁴⁸ Literární noviny, 1952, roč. 1, č.19, s. 6.

⁴⁹ Ricoeur, P., Křehká identita: úcta k druhému a kulturní identita. Mlín, Třebenice 2000, s. 35.

*vlaků dějin, beznadějným zaostáním za svou dobou, promarněním života*⁵⁰, opírala se o „vizi“ nového ráje.

Jedním ze základních znaků totality je kladení důrazu na shodnou interpretaci minulosti, přítomnosti a budoucnosti, která působí mnohem efektivněji, je-li založená na kontrastu dobra a zla. Pro komunistickou ideologii se ukázala vděčným mezníkem druhá světová válka, vnímaná jako „*apokalyptická katastrofa signalizující definitivní zhroutilí „starého světa“ a zvěstující příchod „světa nového*“⁵¹. Teprve zánik starého světa otevře cestu pro svět nový.

„Nový svět“, spojovaný s atributy světla, dobra, míru a ráje, stál proti „starému světu“, charakterizovanému atributy tmy, zla, války. Z úhlu této ostré polarizace bylo nahlíženo na všechny oblasti života. Východ symbolizoval mír a poklidnou práci, západ destrukci a přípravu na válku. Dobový slovník ovšem paradoxně naznačoval zcela jiné než mírové směřování. Ve všech oblastech života existovaly různé fronty – práce, kulturní aj. Dokonce i mír a cesta k ráji se staly nelítostným bojem.

Zároveň hrozba války sehrála úlohu jakéhosi katalyzátoru, neustálé zdůrazňování, že nová válka, rozpoutaná západními mocnostmi, nesmí ohrozit země východu, vedla k představě nutného vypořádání se s kapitalismem dřív, než on zničí svět socialismu. Mezi největší nepřítelé patřil „americký imperialismus“. Za ním ihned následoval Vatikán. „*V každém případě však ten, kdo diktuje a u svých podřízených propaguje tuto politiku, je Vatikán, je Svatá stolice, je Řím. Není to také politika jen proti nám. Touž politiku dělá Vatikán od samého začátku proti Sovětskému svazu. Není zavilejšího nepřítelé Sovětského svazu nad Vatikán. (...) Škodit republice, ničit republiku nikomu nedovolíme. Pod žádnou záminkou ne. Ani ne pod záminkou náboženství a církve.*“⁵²

Rozpoznat zhoubné myšlenky a bránit republiku proti nepřítelům vyznívalo jako otázka života a smrti, závisela na tom celá budoucnost všech lidí, směřujících do ráje. „*Ve jménu lidstva je nutno zatratit všechno, co má spojitost s americkým imperialismem, protože zatracování kosmopolitismu a spolu s ním papežství a sionismu – dvě formy, jimiž se také pokoušeli imperialisté rozvrátit tábor míru a pokroku. Bylo*

⁵⁰ Arendtová, H., c. d., s. 478.

⁵¹ Macura, V., c. d., s. 11.

⁵² Nejedlý, Z., Církev a stát. Var, roč. 1, č. 9, s. 279.

dokázáno v mnohých procesech, jakou úlohu hrál diplomatický aparát Vatikánu stejně, když byl odhalen mezinárodní sionismus se sídlem v Izraeli.“⁵³

Mandelinka bramborová, ničící socialistickou úrodu, se nabízela jako vděčný ideologický argument, potvrzující nepřátelskost západního světa vůči východu. Boj proti mandelince byl koncipován jako slavnost, často zobrazovaná jako pochod zástupu lidí (především dětí), nesoucích transparenty s výmluvnými hesly proti „americkému brouku“. Společný postup proti nepříteli symbolizoval kolektivní budování.

Provolání vlády k občanům, v němž bylo přemnožení mandelinky označeno za „*bezpříkladný útok na existenci našich rolníků a všeho našeho mírumilovného lidu*“⁵⁴, otiskla periodika pouhé dva dny po vypuknutí války v Koreji. Jak uveřejnilo Rudé právo, „*americká loutková vláda v Jižní Koreji zahájila ozbrojený útok proti Korejské lidové republice.*“⁵⁵ Mandelinka bramborová a korejská válka figurovaly často ve dvojici.⁵⁶

Zlý americký brouk, vyznačující se obrovskou „žravostí“, odhalil „*pravou tvář imperialistů a válečných štváčů*“⁵⁷. Mandelinka měla vyvolávat jasnou paralelu se všemi nepřáteli, nejen vnějšími, západními mocnostmi, ale i vnitřními, Miladou Horákovou, Závěšem Kalandrou a dalšími. Úspěšné „tažení“ proti mandelince, na němž se podíleli sovětské odborníci a letci, evokovalo osvobození Československa v roce 1945. Spojenectví se Sovětským svazem, který dokázal zvítězit ve druhé světové válce, zaručovalo také vítězství proti novému západnímu nepříteli, v tomto případě představovaným mandelinkou bramborovou.⁵⁸

2.2. Oslava vůdce

Cesta k ráji byla nejen cestou jasného plánu, ale do ráje mohl dovést lidstvo pouze správný vůdce. Podle Arendtové mezi hlavní atributy vůdce mas patří „*nekonečná neomylnost*“⁵⁹, která vede k tomu, že diktátoři své politické záměry často oznamují jako proroctví. Metoda neomylné předpovědi prozrazuje touhu vůdce dobýt

⁵³ Literární noviny, 1952, roč. 1, č. 4, s. 3.

⁵⁴ Rudé právo, roč. 30, č. 153, 29. června 1950, s. 1.

⁵⁵ Rudé právo, roč. 30, č. 151, 27. června 1950, s. 2.

⁵⁶ Macura, V., c. d., s. 29.

⁵⁷ Rudé právo, 29. června 1950, s. 1.

⁵⁸ srov. Macura, V., c. d., s. 28-33.

⁵⁹ Arendtová, H., c. d., s. 482.

celý svět, neboť „totalitní vládce by teprve ve světě, který by plně ovládal, byl možná s to uskutečnit všechny své lži a proměnit všechna svá proroctví v pravdu.“⁶⁰

Stalin i Gottwald ztělesňovali novodobé spasitele, tvůrce, stavitele a zároveň i vrchní velitele. U Klementa Gottwalda se kladl navíc důraz jeho dělnický původ (byl jedním z lidu, jedním „z nás“), s tím souviselo jeho časté zobrazování s beranicí či dýmkou. Mezi Gottwaldem a Stalinem existovaly jednoznačné paralely, např. tradiční atribut vůdce - světlo, stále rozsvícené okno symbolizovalo bdění vůdce, vyvolávalo pocit jakési magické ochrany nad lidem, oba státníky spojovaly i motivy slunce, jitřenky, hvězdy, majáku, kormidla apod.⁶¹

Mýtus Gottwalda byl mnohem méně univerzální, šlo pouze o jakousi obměnu mýtu Stalina. Zatímco sláva Stalina se dotýkala nejen Sovětského svazu, ale dokonce i celého světa, Gottwald se musel spokojit pouze s prostorem Československé republiky. Oběma státníkům příslušely také atributy otce a učitele, ovšem ve vzájemném vztahu mohl Gottwald vedle Stalina figurovat pouze jako jeho syn a žák. Gottwald stál ve srovnání se stalinským kultem jednoznačně níž, což ale neznamenalo notně jeho degradaci, vzhledem k božskému postavení Stalina, také druhé místo značilo nadlidské a věčné hodnoty.⁶²

Výstižnou charakteristiku Gottwalda uveřejnil například Jan Drda v článku o Vítězném únoru v Literárních novinách: „S Klementem Gottwaldem, jenž vybudoval naše bratrské spojení se Sovětským svazem, jenž v čele rodného lidu vítězně vybojoval boj s fašismem, jenž odhalil a porazil reakci a srazil chamtivé imperialistické pazoury, sápadající se na naši vlast, a jenž s moudrou rozhodností socialistického hospodáře vede Československo do radostných zítřků, zvítězíme i v nových bitvách o mír a štěstí lidu. Pod prapory Lenina a Stalina, jejichž životodárná nauka oduševňuje stále pronikavější všechny náš život a všechno naše konání, na věky věrně se Sovětským svazem, pod Gottwaldovým vedením nový život vybudujeme!“⁶³

Smrt Stalina 5. března a bezprostředně po něm i Gottwalda 14. března 1953 vyvolala obrovský šok. „Stalin a Gottwald vytvářeli v dobovém vnímání vlastně obecnou duchovní podstatu, logos veškeré skutečnosti, všechny jevy roviny sociální, politické, ale i přírodní byly nahlíženy jen jako „vtělení“ Stalina a nebo Gottwalda,

⁶⁰ Ibid., s. 484.

⁶¹ srov. Macura, V., c. d., s. 51-52.

⁶² Ibid., s. 52-53.

⁶³ Literární noviny, 1952, roč. 1, č. 3, s. 1.

*jako vlastnost z nich odvozená.*⁶⁴ Socialismus (samozřejmě také budoucí ráj) smrt vylučoval, neboť se jevila jako nepřírozená, narušující nový svět, představovala zásah zvnějška, nesmírně krutý projev světa zla. Úmrtí vůdců se zdála naprosto nepřijatelná, „smrt by tu ohrozila samu podstatu kosmu. Přijmout smrt obou státníků jako fakt by znamenalo akceptovat fakt rozpadu světa“⁶⁵, proto byla zdůrazňována jejich nesmrtelnost, jejich život našel své pokračování v životě lidu. Vláda Stalina a Gottwalda se uskutečňovala skrze lid a život lidu mohl pokračovat jedině v životě svých vůdců. „Obě úmrtí tak vyvolala na počátku března roku 1953 dvojí reakci: jednak zděšení z toho, že smrt se mohla dotknout i osob vlastně nadpozemských, posvátných, a jednak i ono dobově obvyklé rituální zastírání, popírání faktu smrti, ovšem o to silnější, oč více tady smrt zasahovala samu podstatu systému. (...) Sám rituál státního pohřbu umožnil odsunout do pozadí moment rozloučení s konkrétním lidským jedincem a naopak postavit do centra stát, jeho aparát, jeho ideologii.“⁶⁶

Vítězství nad smrtí symbolizovala proměna Národního památníku na Vítkově v mauzoleum, kde byl mumifikovaný Gottwald, pro vzoru Lenina a Stalina, vystaven na důkaz své nesmrtelnosti. Také úmrtí Gottwalda nedlouho po Stalinovi evokovalo „věrnost Stalinovi“⁶⁷, stalo se neklamným důkazem nerozlučného přátelství a věčného spojení Československa se Sovětským svazem.

2.3. Nový ráj pro nového člověka

Budoucí ráj vyžadoval také nového člověka, člověka plného radosti a úsměvu, který dokáže bez břímě minulosti vykročit „vstříc novým zítřkům“. „Pracujeme a posuzujeme vzájemně svou práci, abychom rostli a zbavovali se přežitků minulosti.“⁶⁸ Hlavní akcent se proto kladl především na děti a mládež, která neměla se starým světem nic společného. Socialismus a mládí znamenaly v dobovém kontextu synonyma. „Celkem podle očekávání se tak šťastný věk v obou svých podobách, tj. jako socialistický dnešek, i budoucí, tj. jako komunistický zítřek, ztotožňoval s jarem. Teoreticky se k obrazu ráje mohlo sice jistě hodit i léto, období přírodní zralosti, žní, sklízené úrody, ovšem jaru byla dávána přednost, protože upomínalo právě na mláď.“⁶⁹

⁶⁴ Macura, V., c. d., s. 55.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid., s. 56.

⁶⁷ Ibid., s. 57.

⁶⁸ Literární noviny, 1952, roč. 1, č. 19, s. 6.

⁶⁹ Macura, V., c. d., s. 15.

Pojetí nového člověka souviselo i s novými sociálními vztahy, už žádný individualismus a osamění, ale kolektivnost a práce na společném díle. Tradiční atributy domova byly velmi často zesměšňovány a napadány. Domov byl chápán jako útek do samoty, útek od společného ideálu budování komunismu, jako izolace, stal se znakem maloměstřáctví a projevem nepřátelství. Vztah dvou lidí byl samozřejmě oderotizován. Žena byla oceňována jako spolubojovnice, soudružka, která se oddala veřejné práci, nikoli jako milenka a matka. Láska se postupně proměnila spíše v záležitost politickou (často se objevovala ve spojení s láskou k Sovětskému svazu).⁷⁰

2.4. „Slavné májové dny“

Úkol propagandy spočíval ve vytvoření (a následném udržování) zdání kontinuity poválečného vývoje, proto Vítězný únor nikdy nebyl slaven tak mocně jako 9. (a 5.) květen. Rok 1955 neznamenal jen 10 let lidové demokracie, ale souvisel také s 10. výročím osvobození Československa (na důkaz přátelství byl 1. května 1955 v Praze odhalen Stalinův pomník). Konotace mír = socialismus = budování se udržela až do roku 1989. Hlavní oslavy na počátku května, označované jako „slavné májové dny“, s sebou přinášely řadu výhod, vytvářely paralelu k jaru, příchodu něčeho nového, a k mládí. Jasně tak asociovaly socialismus, novou budoucnost, cestu k ráji. Ani Vítězný únor se nesměl spojovat se zimou, ačkoli podle cyklu ročních období do zimy patří. Požadavkem doby bylo, aby symbolizoval spíše blížící se konec zimy, konec něčeho starého, špatného (kapitalismu, války).

Hlavní atributy májových oslav představovaly prvomájový průvod (na místech, kudy průvod procházel, byla maskována nevzhledná místa, odstraňována lešení apod.), kladení věnců 5. května a vojenská přehlídka 9. května. V rozhlasovém projevu 13. května 1951⁷¹ označil Zdeněk Nejedlý, prvomájové oslavy tohoto roku za nejkrásnější, jaké Praha dosud zažila, byla to podle něj nádherná „manifestace vítězné již jednoty všeho lidu a tím veliké posílení vnitřních sil pro veliké budovatelské dílo, jež konáme i které ještě stojí před námi. I za hranicemi však to byla významná odpověď všem, kteří jakkoli počítají s nejednotou lidu. Těm všem znělo z našeho Prvního máje, od prvního do posledního účastníka, v mohutném unisonu slovo: Mír. A mír znamená práci a práce

⁷⁰ Ibid., s 36-38, 42.

⁷¹ Několik dní po té začalo masové zatýkání křesťansky orientovaných autorů.

*znamená jednotu i odpor proti všem, kdož rozsévají zášť a lži, jen aby překazili velké dílo obrody, za nímž jdou dnes masy pracujících i všeho lidstva ve všech světadílech.*⁷²

V rámci těchto „slavných májových dnů“ se konaly různé lidové veselice a zábavy (v poválečných letech i po roce 1948 často přímo na ulicích, v Praze např. v dolní části Václavského náměstí, v 50. letech se veselice přesunuly do Parku kultury a oddechu Julia Fučíka). Také tradiční pálení čarodějnic bylo k májovým oslavám připojeno, pod názvem „předvečer prvního máje“ se 30. dubna pořádaly většinou lampiónové průvody či lidové veselice. K májovým oslavám patřilo také organizování některých sportovních akcí, např. mezinárodního cyklistického Závodu míru.⁷³

Signifikantní je, že na oslavách se měl podílet každý, počínaje jednotlivcem, přes rodinu, školu až po národní podnik. Jedním z prostředků, jak přimět k účasti co nejvíce lidí, bylo vyhlašování předmájových soutěží (např. národních výborů, škol či podniků) a veřejných závazků (především v zemědělství). Od konce padesátých let se v rámci květnových oslav pořádala různá brigádnická hnutí, souvisela se snahou zapojit velký počet lidí do nové výstavby měst a péče o okolí.⁷⁴ Kontrolou výzdoby získal režim přehled o postoji jednotlivých občanů k lidově demokratickému zřízení, podezřelé bylo nezdobit vůbec nebo vyvěšovat jen československou vlajku, hodnocení výzdoby oken se v padesátých letech objevovalo také v posudcích domovních důvěrníků.⁷⁵

Komunistický režim uznával především svátky, které se týkaly novodobých dějin státu (25. únor, 5. a 9. květen, 6. říjen), KSČ a Sovětského svazu (např. narozeniny Lenina a Stalina) a KSSS (7. listopad). Zároveň dbal na to, aby se důležité politické události vztahovaly ke svátkům, které jakkoli připomínaly nekomunistickou minulost, např. Den vzniku samostatného Československa, 28. říjen, byl slaven jako Den znárodnění (původní svátek se uváděl až na druhém místě).⁷⁶

Nové svátky nahradily některé staré, např. Mezinárodní den žen vystřídal Den matek, z oficiálních kalendářů vymizely svatodušní svátky. Křesťanské svátky ztratily v pojetí komunistické ideologie svoji duchovní podstatu, Velikonoce se proměnily ve svátky jara a Vánoce ve svátky klidu a míru.

⁷² Nejedlý, Z., Slavné dny májové 1951. Zrcadlo doby, č. 22, s. 1-2.

⁷³ Ratajová, J., c. d., s. 51-64.

⁷⁴ Koncem 40. a během let 50. byly brigády organizovány především v těžkém průmyslu.

⁷⁵ Ratajová, J., c. d., s. 57.

⁷⁶ Dne 28. října 1968 byl také vyhlášen zákon o Československé federaci. Po roce 1968 byl přechodně uznán původní význam svátku.

2.5. Spartakiáda - tělovýchovná slavnost či historická událost?

Sokol měl původně projít pouze vnitřními změnami a po té se stát jedinou tělovýchovnou organizací, přestože se Vsesokolský slet v červnu 1948 změnil v demonstraci proti komunistickému režimu. K jeho zrušení došlo v roce 1952, pod jeho jménem byla organizována pouze tělovýchova na vesnici. O tři roky později nahradila sokolské slety spartakiáda, která nebyla koncipována jen jako tělovýchovná slavnost, ale spíše jako historická událost. Patřila mezi „slavné dny“ a přiřazovala se ke „slavným dnům májovým“. Měla předvést jednotný lid plně soustředěný k jedinému cíli a stát se dokladem aktivní účasti všech na budování socialismu. Spartakiádu lze vnímat jako pokus „zrušit“ hranici mezi jevištěm a hledištěm a vzbudit dojem, že všichni přítomní se účastní stejného rituálu, podílejí se na budování téhož díla. Zároveň byla spartakiáda oslavou, v níž lid symbolicky vyslovoval podporu „straně a vládě“, vyjadřoval jí svoji vděčnost za vedení a „strana a vláda“ svojí přítomností na hlavní tribuně projevila své ztotožnění s lidem.⁷⁷

*„Spartakiáda se stala vědomě výrazem proklamovaného nového způsobu života, ve kterém lidská individualita ustupuje kolektivitě, samota je nezdravým únikem z pospolitosti, a dokonce i zradou, provokativní neochotou účastnit se společného úkolu. (...) Ztráta totožnosti, jedinečnosti je vykoupena nalezením nového, vyššího hodnotového horizontu.“*⁷⁸ Mládež představovala novou generaci, nezatíženou minulostí, ztělesňovala nové ideály socialismu.

První spartakiáda byla uspořádána k desátému výročí osvobození Československa, její opakování každých pět let významově souviselo s oslavami vzájemného přátelství se Sovětským svazem. Jasně čitelná symbolika barev, vlajek a praporů, hesel, zkratek a transparentů, i samotné seskupování cvičenců do různých obrazů vyjadřovaly nejen spokojenost lidu v socialistické společnosti, ale také poděkování Sovětskému svazu.⁷⁹

2.6. Procesy jako určitý druh „slavností“

Komunistické procesy evokují velká divadelní představení, která měla vzbuzovat dojem, že lid je tvůrcem velkých dějinných událostí. Lze je vnímat jako určitý druh „slavností“, na jehož základě se společnost stmeluje a podílí se na budování

⁷⁷ Macura, V., c. d., s. 67-70.

⁷⁸ Ibid., s. 69.

⁷⁹ Ibid., s. 72.

nové, spravedlivé společnosti. Velké procesy vyvolávaly vlnu souhlasných projevů. Pečlivá příprava soudních přelíčení vzbuzovala také pochybnosti o procesech (ty se nikdy do rezolucí zasílaných soudu nedostaly).

Je symptomatické, že se někteří obžalovaní v procesech navzájem neznali a dovídali se o sobě teprve u výsledku. Na konstruování procesů se od procesu s Miladou Horákovou podíleli sovětsí poradci, kteří zavedli vynucená přiznání, memorování podle předem vypracovaného scénáře a další prověřené techniky. Procesy v padesátých letech v Československu nebyly ničím novým, našly svůj předobraz v moskevských procesech třicátých let⁸⁰. Vzhledem k obrovskému počtu obyvatel, došel ve svých čistkách Sovětský svaz mnohem dál než Československo, opakovanými čistkami Stalin dosáhl „*masové atomizace sovětské společnosti*“⁸¹.

Hledání vnějšího a vnitřního nepřítelů se stalo hlavním tématem 50. let, tedy v období upevňování moci komunistického režimu. Čistky v KSČ reagovaly na tehdejší ekonomickou situaci. Roky 1949 a 1950 byly v první pětiletce z hlediska životní úrovně nejpříznivější. Situace se velmi zhoršila na konci roku 1950, došlo ke zvýšení cen na volném trhu, v únoru 1951 byly obnoveny lístky na chleba (od října na brambory), v červenci se zvýšila všeobecná spotřební daň, svoji roli sehrály i zprávy o měnové reformě v Polsku. V této době odhalila strana zrádce Šlinga, Švermovou a Clementise. Původní obvinění skupiny okolo Slánského souviselo „pouze“ s porušováním demokratických principů ve straně, teprve o jedenáct měsíců později se přidalo obvinění z obrovských hospodářských škod, narušujících ekonomickou základnu Československa.⁸² Proces se Slánským na jedné straně otřásl důvěrou ve stranu, ale na druhé straně podpořil kult Klementa Gottwalda jako jediné autority, které lze věřit. „*Úplná fyzická likvidace co největšího počtu škůdců jevila se uprostřed otřesení důvěry a obav z ohrožení hodnot jako příslib, že se podaří vrátit socialismu lidem blízkou a pochopitelnou podobu.*“⁸³

⁸⁰ První politický proces se v Sovětském svazu konal již v roce 1928 jako tzv. šachtinský proces.

⁸¹ Arendtová, H., c. d., s. 451.

⁸² Brabec, V., Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let. *Revue dějin socialismu*, 1969, s. 363-385.

⁸³ *Ibid.*, s. 381.

2.7. Nové umění pro nové lidi, nová literatura pro nové čtenáře

Tendence k ostré polarizaci se projevila i v umění. Pro nové lidi byl určen nový svět,⁸⁴ v němž již staré umění nemohlo zákonitě najít svoje místo, sehrálo tedy roli nepřítel, protivníka, se kterým je nutné se vypořádat. Nastal čas provést revisi všech oblastí kultury a vytvořit umění nové.

„Kritické přehodnocování“ se samozřejmě nevyhnulo ani literatuře. Je naprosto vyloučeno, aby cokoli v totalitním režimu existovalo autonomně, samo pro sebe⁸⁵. Umělecké dílo, jehož hodnota spočívá v něm samém, nebylo pro marxistickou kritiku přijatelné. Častá interpretace románu jako „*vyhrané bitvy*“⁸⁶ či básně jako zbraně neznamena pouhý rétorický obrat, ale připomínala neustálou hrozbu teroru proti všem vlivům „buržoazní“ kultury.

Také umění nepochybně směřovalo k monumentalitě. Literatura kladla důraz na souborná vydávání děl, u nás například Aloise Jiráska, a zároveň měla vzniknout nová literatura, oslavující konec války, příchod socialismu, spojenectví se Sovětským svazem, kolektivní nadšení, cestu k ráji. Hlavními hrdiny se stali „*budovatelé nového života*“⁸⁷, kteří překonali všechny překážky a zvítězili nad nepřáteli. Akcent byl kladen na lidovost kultury, která symbolizovala boj proti všemu úpadkovému a „buržoaznímu“. Oslava lidovosti je pochopitelná, vůdce nemohl bez masy lidí existovat, jeho vláda se uskutečňovala jedině skrze lid a zároveň život lidu pokračoval v životě vůdce.

Dne 10. listopadu 1948 Klement Gottwald zahájil⁸⁸ za účasti tehdejšího ministra školství, věd a umění Zdeňka Nejedlého, ministra informací a osvěty Václava Kopeckého a předsedy Společnosti Aloise Jiráska Alberta Pražáka tzv. Jiráskovskou akci, jejímž cílem byla převýchova tzv. nového čtenáře, získala velkou státní podporu a doprovázela ji řada dalších aktivit.⁸⁹ Jiří Honzík považoval tuto akci za „*opravdový předěl v celém kulturním životě, (...) je věcí, která od základu mění dosud běžné nazírání na kulturní a literární problematiku a která dává literatuře a umění vůbec podstatně jiný smysl a úkol, než jaké jim ukládala většina literární vědy a kritiky*

⁸⁴ K problematice dvou světů a jejich zobrazování v literatuře více Macura, V., Téma „starého“ a „nového“ světa v české literatuře 1945-1948. In K české literatuře 1945-1948. Sborník materiálů z vědecké konference 34. Bezručovy Opavy (17.-18. 9. 1991) s dodatkem Jiřího Trávnicka „Poezie období 1945-1948. Guide, Brno 1992, s. 15-18.

⁸⁵ srov. Arendtová, H., c. d., s. 482.

⁸⁶ Ždanov, A. A., Za vysokou ideovost literatury. In Ždanov, A. A., O umění, Orbis, Praha 1950, s. 57.

⁸⁷ Ždanov, A. A., O nejpokrokovější literatuře světa. In Ždanov, A. A., O umění, Orbis, Praha 1950, s. 18.

⁸⁸ Gottwaldův projev vyšel v roce 1951 v brožurě Klement Gottwald o Jiráskovi.

⁸⁹ více Bauer, M., Ideologie a paměť. H&H, Jinočany 2003, s. 153-185.

v *posledních desetiletích*⁹⁰. Vzor pro Československo představoval opět, jak jinak, Sovětský svaz. Nejdříve bylo tedy nutné „provést zásadní revizi všech soudů a závěrů“ dosavadní literární historie a vyvést národní kulturu „ze zajetí, někdy bezmála vskutku *babylonského*“ tzv. buržoazní vědy. „Ostrým reflektorem bude proto třeba posvětit především na Arne Nováky „*Přehledné dějiny literatury české*“ (...) Teprve pak, až si takto vyčistíme stůl, bude možno přistoupit k vlastnímu přehodnocování našeho literárního odkazu. Teprve pak bude možno bedlivě si všímat, které z děl, osobností a etap našeho literárního vývoje rostly z demokratického humanismu, byly vázány na síly opravdu lidové a progresivní a které nikoli.“⁹¹

Po důkladné prověrce literatury byla marxistickou kritikou, kromě děl Jiráskových (masové vydávání jeho spisů nahrazovalo knihy zakázaných autorů), přijímána a oceňována především literatura 19. století, tvorba Němcové, Tyla, Nerudy, Kolára, „všechno velké, zdravé a pravdivé, co bylo v naší literatuře vytvořeno dřívějšími generacemi, stalo se stavebním materiálem našich socialistických a komunistických zítřků.“⁹² Klasická literatura se měla stát „živou silou lidových mas jako je jí v SSSR ruská a jiná klasická literatura.“⁹³

Nový režim potřeboval také vychovat nové spisovatele, v tomto duchu byla koncipována například akce Pracující do literatury⁹⁴. Ždanov vyzdvihoval práci spisovatele na sobě, „na ideovém vyzbrojení v duchu socialismu“⁹⁵, neboť to je nezbytnou podmínkou, bez které nemohou spisovatelé „přetvářet vědomí čtenářů“⁹⁶ a stát se dobrými „inženýry lidských duší“. Uvědomělý spisovatel měl za úkol ukázat lid „nejen v dnešku, ale pohlédnout i na jeho zítřek, pomoci reflektorem ozářit cestu vpřed. (...) Spisovatel se nemůže ploužit v zadním voji událostí, jeho povinností je kráčet v předních řadách lidu, ukazovat cestu jeho rozvoje. Veden methodou socialistického realismu, studuje svědomitě a pozorně naši přítomnost, snaže se hlouběji proniknout do podstaty procesu našeho vývoje, musí spisovatel vychovávat lid a ideově ho vyzbrojovat.“⁹⁷ Ladislav Štoll, inspirován Ždanovem, viděl ve spisovatelích nejen „inženýry lidských duší, socialistické buditele, ale také bojovné humanisty, podněcovatele mohutných citů, tužeb a myšlenek, pěvce lásky a nenávisti lidu, tvůrce

⁹⁰ Kulturní politika, roč. 3, č. 64, 10. prosince 1948, s. 1.

⁹¹ Ibid., s. 1 a 4.

⁹² Ibid., s. 4.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ více Bauer, M., c. d., s. 215-270.

⁹⁵ Ždanov, A. A., O nejpokrokovější literatuře, s. 20.

⁹⁶ Ibid., s. 20.

⁹⁷ Ždanov, A. A., Za vysokou ideovost, s. 60.

nové krásy, nových půvabů, nového lidského štěstí, kteří mají „zvláštní zbraně, jimiž pronikají tam, kam nepronikne nejlepší publicista, jimiž nejúčelněji mohou pomoci straně a státu k převýchově milionů lidí, k výchově nové radostné, svěží mládeže, nových socialistických pokolení.“⁹⁸

Nové umění odmítá „sektářství“, „askesi“ „skupinkářství“ a „zamračenectví“. „Takové umění také nadchne naše mladé umělecké pokolení, vychovávané dnes k úctě ke kultuře a umění, naši mládež, která už nemá špinavý svět peněz a soukromovlastnických pudů, štvoucí člověka proti člověku jako zvěř. Žije už ve světě svobodné práce, jež lidi sjednocuje a zlidšťuje; ve světě, kde smysl pro pravdu a úcta k člověku je základním zákonem vztahů mezi lidmi, základním zákonem i nového socialistického umění. (...) Chceme, aby naše umění pravdivě a mistrovsky ukazovalo plnost našeho svobodného života, aby zářilo a naplňovalo nás štěstím a radostí, kterou potřebujeme a stále a stále při své budovatelské práci. (...) Nemůžeme si dnes dovolit, aby k nám z kapitalistického západu pronikal zápach této hniloby rozkládajícího se společenského organismu, když jsme právě plnými plicemi počali právě vdechovat mohutný ozdravný van veliké ruské a sovětské kultury a když se od sovětských lidí učíme ctít a milovat vlastní zdravé národní kulturní tradice a velké zdravé tradice kultury ostatních národů.“⁹⁹ Podle Ždanova má být literatura optimistická a „prodchnuta entusiasmem a hrdinstvím“¹⁰⁰, neboť je „literaturou třídy na vzestupu – proletariátu, jediné pokrokové a průkopnické třídy“¹⁰¹ a „slouží nové věci, novému dílu – dílu socialistického budování“¹⁰².

Nová literatura si žádala nového čtenáře, který dokáže interpretovat díla v duchu zájmů komunismu. Strana a stát měly literatuře pomoci vychovat novou mládež „v duchu svěžesti, spoléhání na své síly“, Sovětskému svazu se to již podařilo, a právě proto „překonal největší obtíže v budování socialismu a zvítězili nad Němci a Japonci“¹⁰³.

Julius Fučík se stal již po válce legendou, pojmenovávaly se po něm ulice, školy i různé pionýrské skupiny, *in memoriam* byl jako první zapsán do čestné knihy ČSM. Vzor představoval pro mládež především svými vlastnostmi, mezi něž patřila lidskost, přirozenost a obyčejnost jeho vzhledu, a zároveň symbolizoval určitou výzvu, neboť

⁹⁸ Štoll, L., Třicet let bojů za českou socialistickou poesii. Orbis, Praha 1950, s. 138.

⁹⁹ Literární noviny, 1952, roč. 1, č. 19, s. 6.

¹⁰⁰ Ždanov, A. A., O nejpokrokovější literatuře, s. 18.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 18.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ Ždanov, A. A., Za vysokou ideovost, s. 38.

každý v dobovém kontextu mohl být vzorem pro ostatní – dělník, horník, pracovníce JZD či pionýr.¹⁰⁴ I přesto, že Fučík zemřel ve čtyřiceti letech, byl spojován s mladou poválečnou generací, označovanou často jako „*pokolení Julia Fučíka*“¹⁰⁵.

Fučíkův odznak¹⁰⁶ vyhlásil ÚV ČSM na zasedání 1. a 2. února 1949, jehož cílem bylo vzbudit u mladých lidí zájem o literaturu a zároveň z nich vychovat nové uvědomělé čtenáře, nové budovatele „šťastného socialistického dnešku a komunistického zítřku“. Nositelé odznaku Julia Fučíka museli přečíst ze seznamu doporučených titulů¹⁰⁷ 11 knih, zhlédnout 5 filmů¹⁰⁸ (později se tento seznam podstatně rozšířil) a úspěšně složit zkoušku před komisí.¹⁰⁹ Akce, zaměřená především na mládež a studenty, podléhala pečlivé kontrole. Zkoušky FO absolvovali především studenti, přesvědčit pracující mladé lidi bylo mnohem komplikovanější.¹¹⁰

¹⁰⁴ Macura, V., c. d., s. 39-45.

¹⁰⁵ Ibid., s. 41.

¹⁰⁶ více Bauer, M., c. d., s. 186-214.

¹⁰⁷ Např. Jiráskův román *Proti všem*, Jilemnického *Vítr se vrací*, Fučíkovu Reportáž psanou na oprátce (popř. jeho knihu *V zemi, kde zítra znamená již včera*), Olbrachtovu *Annou Proletářku* či *Sirénu Marie Majerové*. Z poezie byla doporučena díla Nerudy (*Zpěvy páteční*, *Wolker pracujícím*), *Bezruč* (Slezské písně) a S. K. Neumanna (*A hrdý buď*). Sovětská literatura zde byla zastoupena třemi romány: *Mladá garda* (Fadějev), *Jak se kalila ocel* (Ostrovskij) a *Příběh opravdového člověka* (Polejov) .

¹⁰⁸ Tři sovětské a dva československé.

¹⁰⁹ Bauer, M., c. d., s. 196.

¹¹⁰ Ibid., s. 212.

3. Obětní beránek?

Na světě pravděpodobně neexistuje stát, jehož vznik není spjat s násilím, tyto zbytky „*fundačního násilí*“¹¹¹ stát i nadále ovlivňují, vepsaly se do kolektivní paměti lidí. Totalitní režim nachází nejurodnější půdu ve chvíli oslabení (rozpadu) demokracie. Provází ho hromadné vyhlazování, smrt přestává být „pouhou“ událostí, její zlověstná stopa proniká všude a rozšiřuje se jako mor.¹¹²

Teror v totalitním státě je legitimizovaný a systematický, zároveň se vyznačuje určitou nepředvídatelností – nepřítelem může být označen kdokoli. Teror je nejvíce uplatňován v době upevňování moci, následně pozvolna slábne.¹¹³ Nabízí se interpretace, že násilí konstituuje totalitní stát, tuto domněnku podporuje především fakt hromadného vyhlazování. Napáchané násilí hluboce zakořenilo v naší paměti, proto se zdá těžké od něj na chvíli odvrátit pohled a pokusit podívat se na celou záležitost z nadhledu. Přikláním se k názoru Paula Ricoeura, že násilí není konstitutivního charakteru, ale reziduálního.¹¹⁴ Politika neznámá jen násilí. Násilí k politice patří, je její temnou stránkou, která se v totalitním režimu dere na povrch a naplno se projevuje.

3.1. Návrat k čarodějnickým procesům?

Procesy 20. století evokují čarodějnické procesy, jejichž úkolem bylo „*vymýcení satanského a zločinného kultu, který podle theologů ohrožoval křesťanskou víru v samých základech*“¹¹⁵. Otrásaly Evropou především v 16. a 17. století, záznamy o podobných perzekucích jsou známy ovšem i mnohem dříve. Čarodějnice byly zpravidla obviňovány ze styku s ďáblem, nočních letů a účasti na sabatu, kde se oddávaly sexuálním orgiím s pekelníky. Za temných nocí se dokázaly údajně proměnit ve zvířata, např. v kočku, ptáka či zajíce. Časté bylo i nařknutí z uhranutí, vraždění dětí, především novorozeňat, a kanibalství. „*O čarodějnictví máme k dispozici výhradně nepřátelská svědectví pocházející anebo filtrovaná od démonologů, inkvizitorů či soudců, což je nabílední, ale není od věci si to připomenout. Hlasy obviněných k nám*

¹¹¹ Ricoeur, P., Myslet a věřit. Kritika a přesvědčení. Kalich, Praha 2000, s. 130.

¹¹² srov. Ibid., s. 142.

¹¹³ srov. Ballestrem, K., Totalitarismus ve východní Evropě a jeho důsledky – teoretická úvaha. In Fiala, P. – Hanuš, J. (eds.), Katolická církev a totalitarismus v českých zemích. CDK, Brno 2001, s. 194-198.

¹¹⁴ Ricoeur, P., c. d., s. 139.

¹¹⁵ Eliade, M., Dějiny náboženského myšlení III. Od Muhammada po dobu křesťanských reforem. OIKOZMENH, Praha 1997, s. 222.

doléhají utlumené, pozměněné a pokroucené; v mnoha případech k nám nedoléhají vůbec.“¹¹⁶

Podle René Girarda v historii dochází ke stále stejným perzekučním stereotypům, souvisejícím s nediferencovanou krizí, obviněním z otravy, fyzickou odlišností, kulturní a náboženskou menšinou, společenskou abnormalita apod. Nejpresnější důkazy o perzekuci podávají samotní pronásledovatelé, příliš naivní na to, aby „*nezahlazovali stopy svých zločinů, na rozdíl od většiny moderních pronásledovatelů, kteří jsou příliš chytří, než aby za sebou nechávali důkazy, které by se mohly obrátit proti nim.*“¹¹⁷

Nezáleží na tom, zda se jedná o čarodějnice, hlásící se ke kultu Diany, Holdy či Perchty, nebo o benandanty, rodící se „košilkou“ („čepičkou“ z plodové blány), kteří se snítkou fenyklu v ruce bojují čtyřikrát do roka na suché dny o úrodu, jejich procesy mají vždy společné rysy. Začínají křivým obviněním a uvězněním, pak následuje řetězec výslechů a mučení, na jejichž základě se proměňují výpovědi. Závěr je „korunován“ doznáním, usvědčením a odsouzením, zpravidla k trestu smrti.

„*Ve většině lidských společností není víra v čarodějnictví záležitostí několika nebo i mnoha lidí, nýbrž lidí všech. Víra v magii je věcí jistého společenského konsensu.*“¹¹⁸ Tato víra prošla pouze určitou vnější proměnou, její podstata zůstala zachována. Procesy v padesátých letech 20. století mají s honem na čarodějnice mnoho společného, nezměnilo se téměř nic. Samozřejmě není již možné obvinění z magie. Od něj se opustilo již dávno, temné síly nejdříve vystřídala chemie (záhadné a vysoce účinné jedy, které mohou vhozením do studně zahubit stovky lidí najednou). Nyní se jed transformoval ve zhoubné cizorodé myšlenky, přicházející z vnější, s účelem zamořit a poškodit nový komunistický stát. V tomto případě se jde o myšlenku údajné fašizace Československa (následné začlenění do tzv. středoevropské federace) a nebezpečného amerického imperialismu a Vatikánu, usilujícího o zničení Československa, krácejícího po vzoru Sovětského svazu ke šťastné komunistické budoucnosti.

Nechybí zde ani d'ábové, stali se jimi tzv. západní imperialisté, rozněcovači nové světové války. Orgie se v novodobé terminologii proměnily v sabotážní akce proti rostlinné a živočišné výrobě s účelem ochromení zásobování. Noční sabat lze rozpoznat

¹¹⁶ Ginzburg, C., Noční příběh. Sabat čarodějnic. Argo, Praha 2003, s. 22.

¹¹⁷ Girard, R., Obětní beránek. Lidové noviny, Praha 1997, s. 15.

¹¹⁸ Ibid., s. 49.

v tajném školení agentů a špionáži. Kontakt s Vatikánem může být vnímán jako styk s temnými silami. Mandelinka bramborová představovala onen zhoubný jed.

Také v procesech z 50. let jde o „vymýcení satanského a zločinného kultu“¹¹⁹, nechybí zde ani křivá obvinění, lživá svědectví, vynucená přiznání a tvrdé tresty. S honem na čarodějnice se shoduje i v následném „odhalení“ vykonstruovanosti procesu a uznání nevinu odsouzených.

3.2. Obětní beránek

Každá společnost podle René Girarda potřebuje svého obětního beránka. Hra s obětní beránkem není jen projevem krize sociálnosti¹²⁰, chápána může být také jako projev touhy společnosti po slavnosti, kolektivním rituálu, na jehož základě je společnost stmelována.

Křesťansky orientovaní spisovatelé se hráli roli obětního beránka. „*Obětní beránek naznačuje nevinnost obětí, kolektivní naladění proti nim i jeho kolektivní vyústění. Pronásledovatelé se uzavírají do „logiky“ systému perzekučních představ a nemohou z ní už vybřednout.*“¹²¹ Aby funkce obětního beránka byla účinná, je potřeba přesvědčit společnost o nutnosti hledání společného nepřítele. Strach, hysterie a násilí pak rozněčují touhu po spravedlnosti a vypořádání se s viníky. Teprve jednotný boj se stává stmelujícím prvkem společnosti. Rozpoznání nepřítele, jeho usvědčení a odsouzení se proměňuje v mohutnou kampaň, v níž je v závěru vyzdvihnuta síla, skrývající se v jednotě všech, ona „*vůle našeho lidu odhodlaně rozdrtit každé doupě nepřátel svobody a štěstí našeho lidu.*“¹²² Tento proces napomáhá vytvářet novou společnost, jejíž jednota má být podpořena právě eliminováním „viníků“. „*Přeskočí-li síla víry určitou intenzitu, obětní beránek se nejeví jen jako pasivní výskytíště zlých sil, ale jako onen všemohoucí manipulátor*“¹²³, se kterým musí být ihned skoncováno. Girardův názor, podle něhož „*pronásledovatelé nakonec vždy dojdou k přesvědčení, že určitá skupina lidí, nebo i jen jediný člověk, mohou nesmírně poškodit celou společnost přesto, že jsou vlastně poměrně slabí*“¹²⁴, se naplnil také v případě křesťansky orientovaných autorů. Z kulturního života byli vyloučeni již v letech 1945-1949, ale

¹¹⁹ Eliade, M., c. d., s. 222.

¹²⁰ Girard, R., c. d., s. 21.

¹²¹ Ibid., s. 50.

¹²² Rudé právo, roč. 32, č. 104, 27. dubna 1952, s. 2.

¹²³ Girard, R., c. d., s. 57.

¹²⁴ Ibid., s. 22.

souzení až v době, kdy už neměli prakticky žádnou možnost oficiálně publikovat. Šlo tedy o úplnou likvidaci těchto autorů, nikoli jen o jejich umlčení.

Domnívám se, že v letech 1945-1989 prošla hra s obětním beránkem jistou proměnou, hovořit lze o třech etapách.

1. květen 1945 - únor 1948: Komunistický režim není ještě u moci, marxistická kritika oficiálně navazuje na předválečnou, demokratickou tradici Masaryka a Beneše. Nepřítelem je ten, kdo tuto tradici odmítá či jakkoli kritizuje. Společnost se pokouší vyrovnat se s fašismem, nejprve ve formě odsunu sudetských Němců, pak v hledání kolaborantů mezi českým obyvatelstvem. Marxistické pojetí nepřítele nabízí velmi zjednodušenou interpretaci, která se projevila především v otázce křesťansky orientovaných spisovatelů. Za kolaboranty byli označeni nejen ti, kteří se aktivně podíleli na spolupráci s Němci, ale také odpůrci první republiky. Potlačena byla snaha o širší reflexi událostí druhé republiky a protektorátu, což je v případě masy lidí, s ohledem na prožitek války, pochopitelné, ale v počínání marxistické kritiky lze spatřovat první kroky snahy získání monopolu moci. Hra s obětním beránkem se zatím skrývá za odhalování kolaborantů.
2. únor 1948 – srpen 1968: Komunistický režim se chopil moci a musí začít s jejím upevněním. Končí hra „ochránců“ tradice první republiky a ideologie přichází s jasnou definicí minulosti, přítomnosti i budoucnosti, která se týká všech oblastí života. Mezi nepřátele patří ti, kdo jsou v rozporu s ideologií. Dochází k čistkám v KSČ i v SČS (resp. SČSS). Hledání obětního beránka probíhá, řečeno jazykem marxistické ideologie, ve všech „frontách“, tedy již žádné skrývání, ale naplno projevená hra.
3. srpen 1968 – listopad 1989: Režim stále tvrdě stíhá odpůrce režimu. Hra s obětním beránkem splnila svůj úkol v padesátých letech, v tomto období ztrácí na významu.

3.3. Kolektivní paměť

Není možné zabývat se historií a přitom se nedotknout kolektivní paměti¹²⁵. Paměť tvoří podstatnou součást života jednotlivce, umožňuje člověku poznávat sám sebe a zároveň zajišťuje vědomí časové kontinuity. Paměť osobní souvisí s paměti

¹²⁵ Tento termín poprvé použil francouzský sociolog Mauricius Halbwachs.

kolektivní (společenskou).¹²⁶ Bohužel zatím nebylo věnováno kolektivní paměti tolik pozornosti jako paměti osobní.

Funkce kolektivní paměti je velmi důležitá, neboť na jejím základě se utváří historie dané společnosti, podle americké socioložky Molly Andrews je tato paměť „*bytovým vyjednáváním a vyjádřením skupinové identity. Bez nějaké minulosti samozřejmě není přítomnosti, neboť společnost, stejně jako jednotlivý Já, jsou vybudovány konstrukcemi a rekonstrukcemi minulosti. (...) Paměť je sociálně konstruována do té míry, v jaké společnosti, v nichž jedinci žijí a dýchají, diktují obrys toho, co je zapamatovatelné.*“¹²⁷

Všechny národy zažily pokoření i vítězství, na slavné období vzpomínají s hrdostí a úctou, ale čas tragických událostí a ztrát se pokoušejí zasunout kamsi hluboko, vytlačit je z paměti. Ale zapomenout nestačí, „*zraněná paměť*“¹²⁸ nadále existuje a čeká na své uzdravení.

Paměť lidí, kteří žili v komunistickém režimu, je pochopitelně narušena. Těžko lze jednoznačně odpovědět na otázku Paula Ricoeura, zda je to paměť, které je „*málo či příliš*“¹²⁹. Paměť lidí východu se liší od paměti lidí západu, není možné je jen srovnávat. Komparace umožňuje pouze vidět mezi nimi propastný rozdíl, ale nevede k uzdravení. „*Chceme-li podstoupit terapii paměti, je třeba ne smazat stopy faktů, ale léčit vzpomínky, aby přestaly být destruktivní.*“¹³⁰

¹²⁶ Ricoeur, P., c. d., s. 160-162; Týž, Křehká identita: úcta k druhému a kulturní identita. Třebenice, Mlýn 2000, s. 9-15.

¹²⁷ Andrews, M., Politika zapomínání. Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu. In Konopásek, Z. (ed.), Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu. Karolinum, Praha 1999, s. 88 a 89.

¹²⁸ Ricoeur, P., Křehká identita, s. 15.

¹²⁹ Ricoeur, P., Myslet a věřit, s. 161.

¹³⁰ Ibid., s. 162.

4. Osud křesťansky orientovaných autorů v letech 1945-1948

Prožitek druhé světové války přinesl ztrátu tradičních hodnot, pravidel a stal se živnou půdou pro další totalitní režim, orientace na komunismus a Sovětský svaz je již v roce 1945 (například v tisku) jasně patrná. V souvislosti s katolickými spisovateli na to upozornil mj. olomoucký redaktor Uher „*Zahradníček, který nemohl za Moravce vydat své verše, zřejmě překáží i despotii nové, jejíž předčasně prozrazované chuti jsou ovšem důraznou výstrahou, aby nebyla vůbec nastolena.*“¹³¹ Také Jan Čep chápal, že květnové dny neotevřely cestu ke svobodě, ale jen k novému provizoriu, v dopise Františku Halasovi komentuje táborové řeči a programy, které slyšel v rozhlasových přenosech: „*Potom jsme slyšeli z rádia zprávy o slavnostech v Praze, táborové řeči a programy, které nás povznášely, ač jsme chvílemi cítili až v kostech cosi jako zavanutí mrazu. Poněkud nezvykle na nás také působily různé projevy nadšení a souhlasy řečníků, ozývající se v podobě skandovaných výkřiků blízko pod tribunou. Zdálo se nám, že jsme cosi podobného slyšeli nepříliš dávno.*“¹³² Čep se politice nevěnoval, vyhýbal se všemu, co mohlo jen připomínat politickou akci, odmítal zbytečně dráždit zpolitizovanou veřejnost, o poválečném vývoji si nedělal žádné iluze, jeho pohled byl velmi realistický.¹³³ „*Věřím, že život a pravda nemohou být komoleny – ať tím nebo oním směrem – trvale a beztréstně... V jejich lidské vnitřní temnotě jimi zmítá všelijaká propaganda, často rázu nejhrubšího, kterou si oni, důvěřiví a nevědomí, upravují podle svých chutí a choutek. Stvořit z tohoto chaosu nějaký řád, bude se podobat zázraku; nelze jinak, než že naše země i naše srdce utrpí ještě krvavé rýhy.*“¹³⁴

Útok levicového tisku na křesťansky orientované autory lze interpretovat jako pokračování snahy vyrovnat se s kolaborací, jak tomu bylo v případě herce Vlasty Buriana, Zdeňka Štěpánka, dirigenta Václava Talicha či dramatika Františka Zavřela. Byl by to ale poněkud zjednodušující pohled, situace katolických autorů představuje daleko komplikovanější problém.

Obviněním z kolaborace nejvýznamnějších představitelů křesťansky orientovaných autorů Jana Čepa, Jakuba Demla, Jaroslava Durycha, Bedřicha Fučíka,

¹³¹ Osvobozený našinec, roč. 78, č. 170, 8. prosince 1945, s. 5. Uhrovi odpověděl Václav Běhounek v Kulturní politice, roč. 2, č. 12, 5. ledna 1946, s. 4. „*nezatemňujte jasný výhled. Nepodaří se vám to také, dokavad tu jsme.*“

¹³² Trávníček, M., Pouť a vyhnanství. Život a dílo Jana Čepa. Proglas, Brno 1996, s. 143.

¹³³ Jedná se o odpověď na Halasův dopis, v němž píše, že křesťanství musí do sebe pojmout víc „socialismu“ a socialismus připustit metafyziku. In Trávníček, c. d., s. 145.

¹³⁴ Ibid., s. 139.

Zdeňka Kalisty, Josefa Kostohryze, Václava Renče a Jana Zahradníčka se otevřela otázka druhé republiky a okupace. „*A tu se vynořuje hned nová otázka: Copak vlastně dělali za okupace tito lidé, kteří na podzim 1938 a za druhé republiky byli tak hluční a přičinliví? Jakkak přiložili ruce k revolučnímu dílu? A jakpak se jim potom ještě líbil ten jejich milovaný fašismus, pro který se tak bili na příklad za španělské války? – Durych skončil svou slavnou „Očistu duší“ touto větou: „I básník má bojovat, i básník má trpěti, neboť skutečným básníkem nemůže být člověk neplodný čili eunuch, nýbrž toliko muž.“ Nuže, kdepak byl a copak dělal v těch letech muž Jaroslav Durych a všichni ostatní muži z jeho kohorty sv. Václava? Bohužel zatím nevíme.*“¹³⁵

Syndikát českých spisovatelů zřídil po druhé světové válce očistnou komisi, která odsoudila časopisy Aktivisté, Mezitaktí, Národní obnova, Řád, Uboj, Tak, Živá tvorba a označila je za „*národní a státní zájem poškozující a tedy se ctí českého spisovatele neslučitelné*“¹³⁶.

V době druhé republiky otiskla Národní Obnova (do října 1938 Obnova) katolickým autorům celou řadu diskutabilních článků, které se staly podkladem ke kritice především Jiřímu Pilařovi, Jiřímu Tauferovi, Václavu Běhoukovi, Karlu Josefu Benešovi a Josefu Bramborovi. „*Pro nás zní otázka takto: Je možné, aby lidé s takovou minulostí, opírající se o určité stranicko-politické posice a tedy zřejmě ideologicky nezmění, mohli se opět docela svobodně a jako by se nic nestalo, učinit kulturní tvorby a výstavby? Zejména když dosud je ani nenapadlo, že by bylo nejprve jejich mravní povinností za tuto svou minulost se aspoň veřejně omluvit a vynést nad ní svůj vlastní soud? Odpovídáme: Není to možné. A jestliže oni sami mlčí, pak nezbyvá, než abychom tento soud pronesli za ně my. Větrat, pánové, větrat v naši kultuře, dokud je čas! Abychom toho později nelitovali!*“¹³⁷

Levicový tisk dělal opravdu vše pro to, aby později nelitoval. Důvodů k útoku se naskytlo hned několik. Marxisté se nejprve hlásili k odkazu Masaryka, Beneše a Čapka, nazývali je největšími vlastenci a duchovními autoritami meziválečných dějin, ale vydrželo jim to jen do nástupu k moci v 1948. Katoličtí autoři se nikdy svými antipatiemi vůči Masarykovi netajili, v duchovní orientaci první republiky viděli kořeny problémů, které vedly až k Mnichovu. Zahradníček napsal v *Pláči koruny svatováclavské*: „*Co zbývá? Vrátit se ke kameni, který zavrhli stavitelé z roku*

¹³⁵ Kulturní politika, roč. 2, č. 13, 12. ledna 1946, s. 2.

¹³⁶ Rudé právo, roč. 16, č. 162, 23. 11. 1945, s. 3.

¹³⁷ Kulturní politika, roč. 2, č. 13, 12. ledna 1946, s. 2.

osmnáctého, ke koruně svatého Václava, vyzdvihnout ji z ponížení, které se na ní ukládá prachem nezájmu a nahradit jí bolestnou ztrátu roku tohoto věrností a oddaností, vyjádřenou i ústavně.“¹³⁸ Dusnou atmosféru po Mnichovské dohodě výstižně charakterizoval Jan Rataj. „Dezorientovaná česká společnost prožívala pocit naprostého selhání dosavadních liberálních a demokratických norem a jistot. Nebývale nesmlouvavě byly vnímány všechny nedostatky a problémy uplynulých dvaceti let. Třicáté září 1938 pohřbilo v české politice na dlouhou dobu ideu liberalismu.“¹³⁹ Ostří kritika první republiky ze strany katolických spisovatelů je ve světle historických událostí pochopitelná. Podle Vodičky „využívali svého svobodného práva mravní kritiky, zrovna tak jako ho používali jejich levicoví antagonisté“¹⁴⁰. Vodička netvrdí, že jejich chování bylo dokonalé a bez chyb. „Ale dělali to tehdy, když to nedělal nikdo jiný, a drželi svou linii i ve chvílích, kdy byly činěny pokusy jejich hnutí zneužít.“¹⁴¹

V Masarykovi, Benešovi a Čapkovi spatřovali nepřátele českého národa číslo jedna, dvě a tři. Po smrti Karla Čapka napsal Václav Renč krátký, leč velmi ostře naladěný, článek do Národní Obnovy. „Čest a povinnost k pravdě nás nutí k tomu, abychom řekli, že ve spisovateli Karlu Čapkovi odešel nepřítel číslo 3 českého národa a jeho katolicko-křesťanského vědomí, neboť on stál od let v prvních řadách těch, kdo hájili a šířili vědomě určité ideály, vzdálené hlubokým kořenům víry a učení křesťanského. Při tom věříme, ba víme, že Karel Čapek měl v upřímné a vroucí lásce tento národ, tento národ bloudící, a bloudící do jisté míry právě zásluhou jeho. Tato bludná láska byla a zůstane tragedií právě tak jako vývoj a směr literárního díla Čapkova, na jehož počátku stojí hledající a nepochybná osobnost básnická, dar vidění básnického, avšak tato hledající osobnost básnická byla Čapkem zpola vědomě a napůl nevědomě zrazena a důsledkem této zrady bylo postupující zplanění a rozumářské zideologizování básnické tvorby Čapkovy.“¹⁴² Marxistická kritika se k příspěvku Renče¹⁴³ znovu vrátila již v prosinci 1945. Václav Běhounek v článku *CO HLEDAJÍ*

¹³⁸ Obnova, roč. 2, č. 41, 15. října. 1938, s. 1.

¹³⁹ Rataj, J., O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-39. Karolinum, Praha 1997, s. 229.

¹⁴⁰ Akord, 1947, roč. 13, s. 184.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Obnova, roč 3, č. 1, 7. ledna 1939, s. 6.

¹⁴³ Komentář k tomu příspěvku formuloval Renč v dopise adresovaném Syndikátu českých spisovatelů z 2. července 1945, dopis uveřejnil Bauer, M., Časopis Řád a jeho obhajoba v roce 1945, Tvar 1999, roč. 10, č. 17, s. 14. „(...) V měsících roztrpčenosti a zjitřelosti následujících po Mnichovu domníval jsem se vidět záchranu naší kultury v tím těsnějším semknutí myšlenky národní s náboženskou tradicí katolickou. Tímto hlediskem byly vedeny i mé příspěvky v Obnově, vždy podepsané jménem nebo průhlednou šifrou. [Rč., Rn] Byly ovšem poznamenány všeobecnou tehdejší nervositou a všeobecnou útočností; nejvýslovněji

v české kultuře? o něm napsal: „je to dostatečným výrazem myšlenkové a mravní zvrácenosti pisatelovy.“¹⁴⁴

Příklon k svatováclavské tradici místo k tradici husitské, kterou, s odvoláním na Masaryka, prosazovali marxisté (zejména Zdeněk Nejedlý), představoval pro levicový tisk neklamnou známku kolaborace. „Zahradníček v hodině duchovní slabosti po Mnichovu vzýval o přimluvu nepřemožitelného knížete české země. Také Hácha se nečistě líbal s lebkou svatého Václava a Zahradníčkův lid se vrhal na kolena před jeho sochou „odčिňuje tak úpěnlivou modlitbou slepotu svých vůdců, kteří jej po léta vláčeli po cestách nepravých“ zatím co „naši političtí katolíci spolu s katolisujícími básníky počítajíc v to i S. K. Neumanna, upírali toužebně zraky k jasnorudému sluněčku vševládnému baťuškovi a kaplan i monsignoři klopi-li zbožné oči při vyslovení jeho jména“ Zahradníčkův „Pláč koruny svatováclavské“ vydal 1939 Akord, který prý se v minulosti neposkrvnil jak říká jeho redakční prohlášení v roce 1945.“¹⁴⁵

Další živnou půdou pro marxistickou kritiku byla otázka španělské občanské války. Jaroslav Durych ji vnímal především jako spor náboženský, boj proti katolické církvi, postavil se na stranu generála Franka, neboť vytýkal republikánům velké ztráty na životech španělských katolíků. Své názory publikoval v Obnově, v Řádu a Taku, jedná se především o články *Alkazar*¹⁴⁶, *Ve stínu Španělska*¹⁴⁷, *Hle, Španělsko*¹⁴⁸. Nejkontroverznější příspěvek, týkající se španělské občanské války, Durych uveřejnil v Akordu pod názvem *Pláč Karla Čapka*¹⁴⁹, reagoval v něm na Čapkovy *Bajky o válce občanské*. Z pozice vojenského lékaře zhodnotil Čapkův pacifismus, přičetl ho jeho tělesné indispozici, kterou nesmyslně spojil s morálkou: „Karel Čapek nikdy nesloužil na vojně, patře odjakživa do skupiny s kvalifikací „C“. To, že hanobí generály, byť španělské a povstalecké, a to, že drží palec legální vládě, není zdaleka ještě to hlavní. Není ještě největším hříchem proti českému jménu Haškův román o Švejkovi. Jest ještě něco horšího, a to jest morálka „C“, morálka nezpůsobilych, kterou jest náš lid přeplněn. Jest to taková morálka způsobilá, na první pohled lidová a lidumilná a uctívá

v nekrologické poznámce o Karlu Čapkovi jako – tak se mi to tehdy jevílo – zosobniteli protikatolického kulturního boje ohrožujícího kořeny národa a jeho odolnosti. Jen nedostatek prozíravosti a nepolitická zavinnost zaviniily, že jsem v kritickém mezidobí t. zv. druhé republiky neviděl, že takováto útočná kritika je zas jen s druhé strany pokračováním v tříštění duchovní síly národa. (...)“

¹⁴⁴ Kulturní politika, roč. 1, č. 8, 1. prosince 1945, s. 4.

¹⁴⁵ Kulturní politika, roč. 2, č. 13, 5. ledna 1946, s. 4.

¹⁴⁶ Řád, 1936, roč. 3, s. 307-309.

¹⁴⁷ Řád 1937, roč. 4, s. 399-401.

¹⁴⁸ Obnova, roč. 3, č. 3, 21. ledna 1939, s. 1.

¹⁴⁹ Akord 1937, roč. 9, s. 8-11. In též Durych, J.: *Polemiky a skandály*. Periplum, Olomouc 2002, s. 255-259.

*a laskavá a zkrátka morálka, jakou by musil člověk pohledati, ale jen pozor. (...) Čtu tedy Karla Čapka nikoliv jako spisovatel, nýbrž jako vojenský lékař. Poznávám jeho C a bojím se. Bojím se všeho, co jest C. Umím si představit, co by se stalo, kdyby se morálka C zalíbila povětší části národa. Před tím nás zachovej Bůh.*¹⁵⁰ Durychův text samozřejmě vyvolal skandál, reagoval na něj František Langer, Jaroslav Seifert, Ladislav Štoll i sám Čapek.¹⁵¹ Osobně mířený Durychův výpad zcela zastínil podstatu článku, v němž poukázal na rozpor českých intelektuálů, kteří na jedné straně odsuzují počínání Frankových povstalců, ale na straně druhé nereagují na násilnosti páchané vůči katolíkům.¹⁵²

Hledání kolaborantů se stalo součástí komunistické propagandy, která je podle Arendtové „jedním, a možná nejdůležitějším nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem.“¹⁵³ V počínání levicového tisku vůči katolickým spisovatelům můžeme dešifrovat sklon k perzekuci s kolektivním dopadem, naplno se projevil v procesech v 50. letech.¹⁵⁴ Marxistická literární kritika, vystupující pod rouškou údajné spravedlivosti, se mohla nerušeně věnovat postupnému odstraňování svých uměleckých odpůrců z kulturního života. „Nevykonal jsem tímto článkem nic více, než svou povinnost. A nechci nic více, než aby tři jmenovaní pánové¹⁵⁵ vykonali také svou povinnost a odešli z českého kulturního života.“¹⁵⁶ Těmito slovy obhajoval Václav Běhounek své útočné příspěvky v Kulturní politice. Jan Zahradníček znovu redigoval obnovený Akord¹⁵⁷, Václav Renč působil jako dramaturg v Olomouci, v redakci nově vzniklého Vyšehradu začal pracovat Jan Čep. Problematické bylo také jmenování Zdeňka Kalisty profesorem, titul mu byl navržen ještě před válkou v roce 1939 před uzavřením vysokých škol, v roce 1946 se proti jeho jmenování postavili marxisté, nepřijatelné bylo jeho pojetí dějin. „Kalista, dávný odpůrce Masarykův a Benešův a Pekařův žák, se arci přispíšil, aby vynesl svůj soud nad romantismem Masarykovy a Benešovy státní politiky a aby postavil proti nim realismus Pekařův. (...) Masaryk kontra Pekař – tady to máte řečeno naplno. Němci přišli už k prostřenému stolu. Škrtli

¹⁵⁰ Akord, 1937, roč. 9., s. 11.

¹⁵¹ Čapek reagoval článkem *Copak je to za vojáka* v Přítomnosti.

¹⁵² více Med, J., Španělská občanská válka: neuralgický bod literárního života. Česká literatura, 2006, roč. 54, č. 6, s. 1-17.

¹⁵³ Arendtová, H., Původ totalitarismu I-III. OIKOMENTH, Praha 1996, s. 476.

¹⁵⁴ Kolektivní perzekuce se projevila např. v „divokém“ odsunu Němců. Girard, R., Obětní beránek. Lidové noviny, Praha 1997, s. 19.

¹⁵⁵ Jan Zahradníček, Václav Renč a Jan Čep

¹⁵⁶ Kulturní politika, roč. 1, č. 8, 1. prosince 1945, s. 4.

¹⁵⁷ Zahradníček Akord řídil i v letech 1940-1944, kdy bylo jeho vydávání zakázáno úřady. Proti poválečnému působení Zahradníčka v Akordu vystupoval především Václav Běhounek.

Masaryka (a logicky ovšem i Palackého) a servírovali nám Pekaře, kterého jim Háčovci do zásoby napekli už před jejich příchodem. ¹⁵⁸

Jan Čep měl 17. listopadu 1945 pronést úvodní řeč za zemřelé vysokoškoláky na Světovém sjezdu studentstva, ale ministr Václav Kopecký, který Čepa až patologicky nenáviděl, zakročil a Čep se svým zahajovacím projevem nevystoupil.¹⁵⁹ Slovo k Requiem za umučené vysokoškoláky vyšlo tiskem na začátku prosince ve Vyšehradu.¹⁶⁰ Redakce pod článek dopsala: *„Tento zahajovací projev k Světovému sjezdu studentstva měl Jan Čep učiniti ve Smetanově síni dne 17. listopadu t. r. Byl o něj požádán pořadatelem sjezdu. Téměř na poslední chvíli mu byl projev znemožněn, a to nikoliv se strany studentů. Studenti tento zákaz nechápali. My jej nechápeme také. Zdá se nám, že to byl zákaz zbytečný.* ¹⁶¹

Levicový tisk se postavil rovněž proti vydávání děl křesťansky orientovaných autorů. Jiří Pilař označil v Tvorbě očistnou komisi Syndikátu českých spisovatelů *„za příliš mírnou, slabošskou a mnohdy trestuhodně shovívavou“*¹⁶², která se chová nedůsledně nejen v otázce filmu, ale i literatury. *„Doufáme tedy, že ani revisní komise nebude dále mlčet, že i ona konečně odkryje karty a že se alespoň pokusí svá pobuřující rozhodnutí obhájit – nebo změnit – a že nebude pokračovat ve hře na pštrosa. (...) Bylo ohlášeno vydávání spisů Jaroslava Durycha, který nemohl být ze Syndikátu vyloučen jenom proto, že nebyl jeho členem, aniž by jinak nedůtklivý Svaz knihkupců a nakladatelů proti tomu něco namítal.* ¹⁶³ Durychovy historické romány představovaly pro marxistickou literární kritiku konkurenci Jiráskovy tvorby. Ačkoli k vyhlášení „Jiráskovské akce“ došlo až v listopadu 1948, půda pro ni byla připravována již v roce 1946. *„A Durych? Řekl bych, že jeho historické romány jsou už dnes mrtvé. (...) A proto se nebojím ochuzení. Člověk Durych zbloudil a proto zbloudil i autor Bloudění. Z černého se nikdy nestane bílé a Durych nikdy ani nenahradí ani nepřekoná Jiráskova Temna. Duch jeho románů zůstane obrovské většině našeho národa cizí.* ¹⁶⁴ Rudé právo označilo Durycha za *„neúnavného tupitele obou našich prezidentů“*, jehož *„umění je pokusem infikovat národu do krve poraženectví, malodušství, skrz naskrz prohnitou skepsi, vzdálenou dnešní problematice, jak jen jí může vůbec literatura být vzdálena.*

¹⁵⁸ Kulturní politika, roč. 2, č. 13, 12. ledna 1946, s. 4.

¹⁵⁹ Trávníček, M., c. d., s. 146.

¹⁶⁰ Vyšehrad, roč. 1., č. 7, 12. prosince 1945, s. 1-2.

¹⁶¹ Ibid., s. 2.

¹⁶² Tvorba, roč. 15, č. 8, 20. února 1946, s. 128.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Kulturní politika, roč. 2, č. 14, 18. ledna 1946, s. 4.

*Jde ale o víc: zda dovolíme, aby lidé, kteří již jednou pomáhali přerážnout větev, na které jsme seděli, znovu chopili pilky a nenápadně se pokoušeli obnovit svou činnost v sotva pozměněném vydání.*¹⁶⁵

Katoličtí spisovatelé na kritiku reagovali pouze výjimečně. Například Jan Čep uveřejnil svoji obhajobu ve Vyšehradu pod názvem *Moje články v „Obnově“*¹⁶⁶. *„V poslední době se objevilo v některých časopisech moje jméno s narážkami, které by mohly vzbudit u lidí neinformovaných neb náchylných k rychlému zevšeobecňování dojmem, že jsem se dopustil za t. zv. druhé republiky nebo dokonce za protektorátu věci hanebných. Jednou nebo dvakrát bylo po mně dokonce hozeno nadávkou, nad nichž není pro Čecha potupnější. (...) Obracím se s těmito několika řádky především k lidem dobré vůle, k lidem svobodným a nezaujatým, kteří si zachovali schopnost vidět druhého člověka v jeho celkové podobě a posoudit jeho jednotlivé projevy a činy v jejich skutečných souvislostech. Onen osudný podzim, od října do prosince 1938, jsem napsal oněch článků čtyři nebo pět (poslední byl otištěn 10. prosince 1938).*¹⁶⁷ (...) *Nikdo, kdo čte moje články jako celek, z nich nemůže vyčíst, že bych byl v nejmenším dával za pravdu nepříteli nebo byl ochoten přijmout stav, který on ve světě a u nás tvořil. (...) Ovšem, vytrhnou-li se některé věty, které jsem tenkrát napsal, ze svého kontextu a z psychologické atmosféry, kterou jsme dýchali v oněch krutých týdnech a měsících – v jakém zoufalství a v jakém zmatku jsme se tenkrát zmítali! – mohou znít dnes třeba i nespravedlivě. (...) neboť jen bolest nám diktovala zraňující slova, která snad tenkrát padla a kterých je mi dnes líto.*¹⁶⁸ Téměř ve stejnou dobu napsal do Akordu stať *„Úděl, který nebude básníkovi odňat“*, v níž nádherně vystihl osud básníka na zemi. *„Podle zákona tajemné a neomylné přitažlivosti tíhne básník k věcem a bytostem pokořeným a trpícím, k lidem a osudům nalomeným a ohroženým, k bolesti nezjevné a mlčenlivé. Toto je království, v kterém se cítí instinktivně doma a které hodlá bránit jako svůj nejdrahocennější a nejvlastnější majetek, dává mu v službu všechny síly svého umění. (...) Ať už básník na čas čímkoli – a dovede být dělníkem i úředníkem, vojákem*

¹⁶⁵ Rudé právo, roč. 26, č. 13, 16. ledna 1946, s. 5.

¹⁶⁶ Vyšehrad, roč 1, č. 11, 9. ledna 1946, s. 6-8. Několik měsíců před touto retrospektivou komentoval kampaň proti katolickým autorům v Kulturní politice: *„Patřilo by se promluvit mně, ale já sám jsem v tom po krk a čekám, že na mne dojde v příštím čísle. tak nebo onak ovšem reagovat budeme, byť bez naděje na úspěch.*“ In Trávníček, M., c. d., s. 146.

¹⁶⁷ Jan Čep uveřejnil v tomto období v Obnově celkem sedm článků, které vyšly mezi 15. říjnem a 10. prosincem 1938. Jednalo se o články *Z hlubokosti* (15. 10.), *Člověk odlištěný* (5. 11.), *Kulturní tradice* (12. 11.), *Démon sektářství* (19. 11.), *Hranice* (26. 11.), *Obsah slov a obsah života* (3. 12.) a *Nechtější rozumět* (10. 12.).

¹⁶⁸ Vyšehrad, roč 1, č. 11, 9. ledna 1946, s. 6.

*i politikem – vždycky bude především vydávat svědectví údělu člověka v čase a propůjčovat hlas bolesti neslyšené, vzdechu udušenému, ráně pečlivě skrývané, touze nesmrtelné. A toto privilegium mu zůstane, i když mu budou odňaty všechny nestálé pocty, kterými ho obdarovala nechápavá přízeň mocných.*¹⁶⁹

Souhrnně se věnoval útokům levicového tisku proti křesťansky orientovaným autorům Timotheus Vodička, svůj článek *Tažení proti katolickým spisovatelům* uveřejnil v Akordu 1947. Zabýval se v něm více než ročním počínáním Kulturní politiky, Tvorby a Rudého práva proti Jakubu Demlovi, Jaroslavu Durychovi, Janu Zahradníčkovi a Janu Čepovi. Na příkladech z článků *Kolaborant před kolaboranty*¹⁷⁰, *„Nepochopitelný“ klíč*¹⁷¹, *CO HLEDAJÍ v české kultuře*¹⁷², *A také odhmyžit*¹⁷³ ukázal nesmyslnost celého útoku, v mnoha případech nepodloženého přesvědčivými důkazy. *„Zjistit, jaké skutečné činy nebo výroky zazlívají protivníci napadeným spisovatelům, není nijak snadné. Jejich články obsahují zpravidla velmi mnoho velmi prudkých obvinění, navěšených na několik vět ze souvislosti; a kolem toho se rozvíjí veliký tanec slov.*¹⁷⁴

Těžiště celého útoku podle Vodičky spočívá v rovině politické. *„Tažení, o němž mluvíme je vedeno lidmi, kteří velmi dobře vědí, co chtějí; a na druhé straně ti, kdo jsou předmětem tohoto tažení, nejsou lidé jacíkoli, nýbrž jsou to právě čtyři největší slovesní umělci současné katolické literatury české.*¹⁷⁵ Považoval za absurdní, aby byli katoličtí spisovatelé vylučováni z české kultury a obviňováni za to, *„že nevěřili ve spásu skrze komunismus v době, kdy komunisté odmítali vést válku s Hitlerem a kdy tíha této války spočívala jen a jen na bedrech „kapitalistického netvora“ Anglie.*¹⁷⁶

Levicový tisk jen výjimečně označil tyto spisovatele za umělce, nešetřil ovšem pejorativními výrazy, např. *„Durychovci“*, *„Durychovsko-Beranovská reakce“* nebo *„agrárně durychovská smečka“*.¹⁷⁷ Zahradníček byl nazýván *„věrným žákem Goebbelsovým“*¹⁷⁸, po kterém zůstává *„jenom nepřijemný nacistický puch.*¹⁷⁹ Tvorbu křesťansky orientovaných autorů nejvíce ocenila katolická literární kritika, která vadila

¹⁶⁹ Akord, 1945-1946, roč. 12, s. 122-123.

¹⁷⁰ Kulturní politika, roč. 2, č. 12, 5. ledna 1946, s. 4.

¹⁷¹ Kulturní politika, 11. října 1946, s. 8.

¹⁷² Kulturní politika, roč. 1, č. 8, 1. prosince 1945, s. 1.

¹⁷³ Kulturní politika, roč. 2, č. 14, 18. ledna 1946, s. 4.

¹⁷⁴ Akord, 1947, roč. 13, s. 178.

¹⁷⁵ Ibid., s. 182.

¹⁷⁶ Ibid., s. 185.

¹⁷⁷ Autory byli např. K. J. Beneš a J. Taufer.

¹⁷⁸ Kulturní politika, roč. 2, č. 21, 8. března 1946, s. 4.

¹⁷⁹ Kulturní politika, roč. 2, č. 12, 5. ledna 1945, s. 4.

marxistům samozřejmě také, neboť její hodnocení literatury nevycházelo z pozice stranickosti, ale z děl samých.

Jan Strakoš v článku Lidové demokracie¹⁸⁰ vyzdvihl válečnou poezii Jana Zahradníčka a právem napsal, že „nese pečeť světového formátu. Toť patrně vlastní důvod, pro který je mu odepřena služba propagandy, kterou však zhora nepotřebuje, neboť mluví zaň jeho vlastní dílo. (...) Zahradníček není z těch básníků, kteří němě ustrnuli před děsivou hrůzou okupantského divadla, věřil pevně ve vyšší dějinnou spravedlnost, která dopřeje vítězství utlačovaným a porobeným. (...) Je těžko rozhodnouti, kde Zahradníček dosáhl nejjiskřivějšího koloritu slovního, obrazového a myšlenkového panoramatu, zda v dusné pochmurnosti svého žalu či v nenapodobitelném lesku zářivé naděje a víry. Jedno je však jisté, že tato báseň je nejpozoruhodnější žní válečných let a že je překonáním nejsmělejších přirovnání, jež nám může nabídnouti nejen česká produkce básnická, ale světová vůbec.“¹⁸¹

Miloš Dvořák přišel, podobně jako olomoucký redaktor Uher¹⁸², s ojedinělým návrhem udělit Janu Zahradníčkovi titul národní umělec. „On je vskutku naším umělcem národním v pravém a plném slova smyslu více než např. Max Švabinský, kterému byl oficiálně udělen a který sám kdysi prohlásil, že teprve za protektorátu se mu dostalo náležitého uznání a ocenění. Zahradníčkovi se však za protektorátu nedostalo nejmenšího oficiálního uznání, jen uznání od národa.

Je paradoxem opravdu ironickým, že právě proti tomuto básníkovi vyřítila se v poslední době zběsilá smečka, která by ho nejrady vyloučila z národa. Jsou to lidé, kteří z jeho básnického díla patrně nečtli ani řádky, a jestli snad čtli, tedy nemají ani dobré vůle, ani schopnosti rozumět. Víím, že pisatelé těchto útoků postrádají do té míry inteligence, že by byli schopni podezírat Zahradníčka, že psal svou poesii z konjunkturních důvodů teprve po válce. Jsem ochoten přinést o tom svědectví nikoli své, nýbrž z řad komunistů.“¹⁸³

Bohdan Chudoba se v Obzorech pozastavil nad tím, proč ve věstníku ministerstva informací byli k překladům do ruštiny doporučení Kubka, Vančura, Mařánek, Olbracht, Kratochvíl, Hrubín, Holan a jiní a nejsou mezi nimi Zahradníček a Čep. „Jsou uvedena jména opravdu reprezentačním průřezem českého písemnictví?

¹⁸⁰ V Tvorbě, roč. 14, č. 16, 5. prosince 1945, s. 255-256 polemizuje Jiří Pilař mj. s poznámkou Jana Strakoše, připsanou pod příspěvek: „psáno pro anglickou Rewiew 45“. Tvrdí, že jde o nedopatření, zřejmě z reklamních důvodů, neboť prý tam nikdy text nebyl otištěn a redakci ani nabídnut.

¹⁸¹ Lidová demokracie, roč. 1, č. 161, 18. listopadu 1945, s. 4.

¹⁸² Osvobozený našinec, roč. 78, č. 170, 8. prosince 1946, s. 21.

¹⁸³ Akord, 1945-46, roč. 12., s. 110-111.

*Kde zůstali na příklad Čep a Zahradníček? Či je snad záhodno, aby napřed honem vstoupili do komunistické strany jako jejich někdejší druh Hrubín?*¹⁸⁴

¹⁸⁴ Obzory, roč. 1, č. 11, 7. listopadu. 1945, s. 171. Po měsíci na Chudobovu poznámku reagoval Václav Běhounek „*Bud' to napsal někdo, kdo má krátkou paměť nebo kdo si myslí, že už přišel čas, aby českou kulturu opět dělali duchové druhé republiky, kongeniální druzi Moravcovi. Moravec však aspoň ze své křysí činnosti v národě a české osvětě vyvodil důsledky a odklidil se na smetišť. Ti, kdo byli méně exponováni v urážkách českého ducha a české inteligence než Moravec, mají za to, že když je revoluce nepřejela a jejich činnost se přešla velkomyslným mlčením, mají právo opět podat přihlášku k české kultuře nebo stanout dokonce na jejich čelných místech.*“ In Kulturní politika, roč. 1, č. 8, 1. prosince 1945, s. 1. Chudobův článek pobouřil i Jiřího Pilaře, který se zastal redaktora „Věstníku“, který by podle něj „*pokládal asi za provokativní urážku Sovětského svazu doporučovat k překladu do ruštiny ideové stoupence „Obnovy“ a kolaboranty, jejichž přílišná čipernost nás přece jenm trochu udivuje.*“ In Tvorba, roč. 14, č. 16, 5. prosince 1945, s. 256.

5. Osud křesťansky orientovaných autorů v letech 1948-1960

Vítězný únor přinesl celou řadu změn nejen v politice, ale rovněž také v literatuře. Čistky prováděné akčními výbory, organizačně zaštitěnými Ústředním akčním výborem Národní fronty, se dotkly všech oblastí života. Bezprostředně po únoru bylo rozpuštěno Sdružení katolických spisovatelů a publicistů a zastaveno vydávání revue Akord, Vyšehrad, Kritický měsíčník, Kytice, Kvart a další. V létě 1948 následovala další vlna čistek, revise vydavatelských oprávnění spolu se snížením přidělu papíru způsobila zánik řady krajských a okresních novin a téměř všech časopisů nekomunistických stran. Dne 5. května 1948 byl vydán Zákon č. 123/1948 Sb. o znárodnění polygrafických podniků, působil retroaktivně k 1. lednu 1948. Týkal se všech tiskáren, grafických závodů a ostatních polygrafických podniků, které zaměstnávaly více než 50 osob. Znárodnění se netýkalo vydavatelských, nakladatelských a knihkupeckých podniků politických stran, odborů a celostátních zájmových organizací (tím jim měla být umožněna vlastní vydavatelská a nakladatelská činnost). Ze znárodněného majetku zřizovalo ministerstvo informací národní podniky. Právo založit nový podnik měl do budoucna jedině stát.¹⁸⁵

Již 26. února 1948 na schůzi akčního výboru Syndikátu českých spisovatelů byli k rezignaci ve výboru vyzváni první spisovatelé, mezi nimi např. Josef Knap a Bedřich Fučík. Revizní komise SČS jednala o členství celé řady autorů na schůzi 3. března, 118 autorů mělo být vyloučeno z „kvalitativních důvodů“, 72 podrobně prošetřeno, pouze Jan Zahradníček a Jan Čep měli být „posouzeni po stránce politické“.¹⁸⁶ O den později Jana Zahradníčka, stejně jako Zdeňka Rotrekla, Syndikát vyloučil. Naproti tomu Jana Čepa navrhl spolu s Arnoštem Vaněčkem a Františkem Langerem do delegace SČS do Anglie, nakonec byl místo Čepa vyslán Ivan Blatný, který se zpět do Československa už nevrátil. Jan Čep emigroval 15. srpna 1948, nejdříve odjel do uprchlického tábora v Dienburgu a nedlouho po tom do Francie. Tři měsíce po odchodu jej akční výbor SČS formálně zbavil členství v Syndikátu.¹⁸⁷ Čep nesl svůj odchod velmi těžko. „*Kolikrát*

¹⁸⁵ Knapík, J.: V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956. Praha 2006, s. 22-23; Týž, Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948-1950. Praha 2004, s. 50-52.

¹⁸⁶ Bauer, M., Jan Zahradníček v době kolektivní paměti. In Kubiček, T. – Wiendl, J. (eds.), Víra a výraz. Sborník z konference „...bývalo u mne zotvíráno...“. Východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století. Host, Brno 2005, s. 53-54.

¹⁸⁷ Bauer, M., Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů o členství křesťansky orientovaných autorů v SČS v letech 1947-48 a jejich vylučování z této organizace. Česká literatura, 1998, č. 6, s. 628.

jsem si dělal výčitky, že jsem svým útekem – a potom tím, že mluvím do Rádia Svobodná Evropa pod svým jménem, uškodil mnoha svým přátelům...Ale potom si říkám, co by bylo prospělo například Bedřichu Fučíkovi, Zahradníčkovi atd., kdybych zůstal a dal se odsoudit zároveň s nimi? – Je dokonce pravděpodobné (vím, co říkám), že bych byl zatčen, a možná hůř, dřív než oni. ¹⁸⁸

Akcční výbor SČS provedl v období od 15. března do 15. dubna 1948 revizi členů, mezi spisovatele, kteří byli doporučeni k „ponechání“ v Syndikátu, patřil Klement Bochořák, Jan Čep, Josef Dokulil, Jaroslav Durych, Bedřich Fučík, Zdeněk Kalista, Václav Renč a Bohuslav Reynek. Přeměna Syndikátu českých spisovatelů na Svaz československých spisovatelů¹⁸⁹ v roce 1949 byla ovšem záležitostí především politickou. V ideologicky vyhraněném SČSS nebylo pro celou řadu spisovatelů, především křesťansky orientovaných, místo. Syndikát měl 1711 členů, Svaz pouze 300 a navrženo bylo 120 kandidátů. Je zajímavé, že na seznamu kandidátů figuroval také Jaroslav Durych, který jako jeden z mála katolických autorů nebyl vězněn. V roce 1955 bylo dokonce projednáváno jeho přijetí do SČSS, k jeho zamítnutí došlo až o dva roky později.¹⁹⁰

Procesy v 50. letech, jejichž předehrou byly zákazy publikování a čistky ve SČS, později v SČSS, velmi nápadně připomínají moskevské procesy¹⁹¹. Ve třicátých letech se sovětským čistkám soustavně věnoval například historik Jan Slavík, Ferdinand Peroutka upozorňoval na Stalinovy praktiky v Přítomnosti. Český překlad knihy *Návrat ze Sovětského svazu* André Gida vyvolal, podobně jako román Jiřího Weila *Moskva-hranice* a inscenace *Hamlet III.* v Burianově divadle, skandál. Na reportáž reagoval Stanislav Kostka Neumann pamfletem *Anti-Gide*. Rozdílné názory na dění v Sovětském svazu výraznou měrou přispěly k rozkolu v Surrealistické skupině, spory vyvrcholily v únoru 1938, kdy Karel Teige v úvodním textu katalogu výstavy Jindřicha Štyrského a Toyen¹⁹² přirovnal vlnu perzekucí proti tzv. „zvrhlému umění“ v Německu k situaci Sovětském svazu. O dva měsíce později Vítězslav Nezval skupinu opustil. Již v září 1936 André Breton v prohlášení „Pravda o moskevském procesu“ označil Stalina za hlavního nepřítele proletářské revoluce a nejneomluvitelnějšího vraha. „*Musíme proti*

¹⁸⁸ Trávníček, M., *Pout' a vyhnanství. Život a dílo Jana Čepa*. PROGLAS, Brno 1996, s. 156.

¹⁸⁹ Ustanovující sjezd se konal 4.-6. března 1949.

¹⁹⁰ Poúnorová čistka Syndikátu spisovatelů viz Bauer, M., *Ideologie a paměť*. H&H, Jinočany 2003, s. 34-87.

¹⁹¹ K moskevským procesům více Rayfield, D., *Stalin a jeho mistři popravčí. Portrét tyрана a těch, kdo mu sloužili*. Pavel Dobrovský – Jiří Ševčík, Praha – Plzeň 2006.

¹⁹² Výstava se konala v Topičově salonu v Praze ve dnech 28. ledna až 2. února 1938.

němu bojovat ze všech sil, musíme v něm spatřovat hlavního falzifikátora dneška - nefalšuje jen významnost lidí, falšuje dějiny.“¹⁹³ Rok po té k dalším soudům napsal: „u Stalina můžeme počítat pouze se světlem středověkých čarodějnických procesů: je třeba se jimi zabývat do všech podrobností - a proletariát na to nemá čas -, a v procesu, který probíhal loni v srpnu v Moskvě, i v tom který tam právě probíhá, objevíme dokonalý obraz jejich atmosféry. A to slyšíme, že doposud není všemu konec!“¹⁹⁴ Protest proti moskevskému procesu podepsali v dubnu 1938 umělci František Halas, Emil František Burian, Jan Noha, Závěš Kalandra, Karel Teige, Jindřich Štyrský, Toyen, Jaroslav Seifert, Václav Černý aj.

V Československu proběhlo nejvíce procesů v letech 1948-1954, tedy v období upevnování komunistické moci. Je signifikantní, že čistky uvnitř KSČ korespondují se situací ve Svazu československých spisovatelů.¹⁹⁵ Perzekuce křesťansky orientovaných autorů našla, stejně jako řada jiných soudních přelíčení, svůj předobraz v procesu s Miladou Horákovou a dalšími. Při konstruování tohoto procesu se začal uplatňovat sovětský vzor, na jeho průběhu se značnou měrou podíleli sovětsí poradci (zavedeny byly např. nepřetržité výslechy, tzv. konfrontace vyslýchaného s již vynucenými výpověďmi jiných vězňů a tzv. otázkové protokoly se způsobem jejich zpracování). Poprvé se zde uplatnilo i memorování odpovědí podle vypracovaného scénáře, představitelé justice a Bezpečnosti soud s Horákovou dlouhou dobu uváděli jako vzor přípravy, průběhu a výsledku procesu.¹⁹⁶ Podle Karla Kaplana představuje předěl v dosavadní praxi politických soudů. „Jeho organizátoři pokládali sice veřejné schůze, hromadné poslechy rozhlasových přenosů ze soudní síně, organizované diskuse na pracovištích a zasílání rezolucí za osvědčený způsob politické práce, ale nebyli spokojeni s některými novináři, s rozhlasem a s filmem a pro další velké procesy již zajišťovali nápravu, která měla ve veřejnosti politický účinek soudních přelíčení zvýšit.“¹⁹⁷ Proces s „Miladou Horákovou a spol.“ byl největším politickým procesem 50. let, který vyvolal masové ohlasy (přibližně 6300 rezolucí s projevy souhlasu nad vysokými tresty obžalovaných), na něj navazovala řada dalších soudů, celkově v nich bylo uděleno 14 trestů smrti a 52 doživotních trestů. Postoj veřejnosti k procesům

¹⁹³ Nadeau, M., Dějiny surrealismu a surrealistické dokumenty. Votobia, Olomouc 1994, s. 395.

¹⁹⁴ Ibid., s. 396.

¹⁹⁵ Bauer, M., Perzekuce křesťansky orientovaných autorů v 50. letech 20. století. In Literatura určená k likvidaci. Sborník příspěvků z konference v Brně 26.-27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli. Obec spisovatelů, Brno 2004, s. 49.

¹⁹⁶ Kaplan, K., Největší politický proces „M. Horáková a spol.“. Ústav pro soudobé dějiny, Praha 1995, s. 5-8.

¹⁹⁷ Ibid., s. 8.

s českými a slovenskými církevními představiteli z let 1950 až 1954 tak jednoznačný nebyl.

Odhalením vnitřního nepřítele vyvrcholila čistka v KSČ. Proces s „*vedením protistátního spikleneckého centra*“ v čele s Rudolfem Slánským provázela téměř davová hysterie, spojená s vlnou antisemitismu, v době od 20. listopadu do 2. prosince 1952 bylo soudu zasláno na 8520 rezolucí, dopisů a telegramů. Objevily se ale i pochybnosti nad procesy, ty se ovšem do rezolucí nedostaly. Právě ona pečlivost připraveného divadla podřývala věrohodnost celého soudního přelíčení. „*Když posloucháme rozhlas z procesu, tak to vypadá, že to mají napsané, anebo naučené. Nenechávají ani mluvit prokurátora a už to ze sebe sypou.*“¹⁹⁸

Zatýkání křesťansky orientovaných autorů začalo již v roce 1948, přímo ze zповědnice katedrály sv. Mikuláše v Českých Budějovicích byl 30. září odveden František Daniel Merth a ve veřejném procesu, konaném v jedné tamější restauraci, byl za „účasti pracujícího lidu“ odsouzen k pětiletému trestu. Merth vězení opustil v roce 1953, ale ke kněžskému povolání se mohl vrátit až v roce 1970, po krátkém působení v Českých Budějovicích byl přeložen do malé šumavské farnosti Strašín nedaleko Kašperských Hor, kde 11. dubna 1995 zemřel.¹⁹⁹

V roce 1949 byl zatčen Josef Palivec, Zdeněk Rotrekl, Josef Suchý a opat břevnovského kláštera Anastáz Opasek. O dva roky později udělil soud Josefu Palivcovi za informování západních mocností o situaci v českých věznicích dvacetiletý trest. Zdeňku Rotreklovi byl původní trest smrti změněn na doživotí, z vězení se vrátil až v roce 1962. Na konci roku 1949 čekal podobný osud také prozaičku Ninu A. Svobodovou, odsouzenou v libereckém veřejném procesu²⁰⁰ ve dnech 18.-21. června 1950 k patnácti rokům těžkého žaláře.

K zatčení Josefa Kostohryze²⁰¹ došlo dne 18. května 1951 v Praze, Václava Renče o šest dní později v Mahenově činohře v Brně. Společně byli souzeni v prvním procesu s klerofašistickou odnoží tzv. Zelené internacionály²⁰². Proces „*s bandou záškodníků naší vesnice*“ se konal v Praze ve dnech 23.-26. dubna 1952. Skupina

¹⁹⁸ Brabec, V., Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let. Revue dějin socialismu, Praha 1969, s. 370.

¹⁹⁹ Med, J., Spisovatelé ve stínu. Portál, Praha 2004, s. 160-161.

²⁰⁰ Proces se týkal ilegální větve, údajně napojené na Miladu Horákovou.

²⁰¹ Josef Kostohryz byl již dříve vyslýchán kvůli řediteli Ústavu italské kultury v Praze Edgaru Giorgimu Albertinimu.

²⁰² Pojmenování Zelená internacionála se poprvé objevilo na konci 19. století jako nový název mezinárodního sdružení agrárních stran, roku 1930 bylo toto označení změněno na Agrární a selské panevropské středisko.

agrárníků, v čele s Josefem Kepkou, Antonínem Chaloupkou a Otakarem Čapkem, byla obviněna za údajné rozvracení vesnice a sabotážní akce při vzniku JZD. Podle obžaloby se spisovatel Josef Kostohryz²⁰³ stal „*horlivým stoupencem fašismu, když studoval v době předmnichovské republiky v Itálii, kde nad ním držel ruku tehdejší československý velvyslanec, zrádce Chvalkovský. Zkušenosti z fašistické Itálie uplatňoval pak v reakčních časopisech „Řád“ a „Obnova“ Jako zavilý nepřítel našeho pracujícího lidu založil po únoru 1948 spolu s jinými klerikálně-fašistickými intelektuály protistátní skupinu.*“²⁰⁴ Kostohryz, spolu s Václavem Renčem, údajně vypracoval „*rozsáhlý „program“ fašisace Československa*“²⁰⁵. Renč byl v procesu charakterizován jako „*fanatický nacista*“²⁰⁶, který přispíval do Řádu a Obnovy a spolupracoval „*s agrárním fašistickým týdeníkem „Brázda*“²⁰⁷ a v době okupace psal „*zejména oslavné články o „nacistické kultuře*“.“²⁰⁸

V pražském procesu byl nejvyšší trest, trest smrti, udělen Josefu Kepkovi. Antonín Chloupek, František Topol, Otakar Čapek, Vilém Knebort, Vlastimil Klíma a Josef Kostohryz byli odsouzeni na doživotí a Václav Renč na 25 let. Všem obviněným propadlo celé jmění a občanská práva navždy, pouze Václav Renč ztratil občanská práva na 10 let.

Nedlouho po procesu uveřejnily Literární noviny příspěvek Ladislava Štolla a Jiřího Tauerera o aktuální situaci v kulturním životě. Vše podle nich svědčí o tom, že byly „*odstraněny závažné překážky, které brzdily rozvoj a širokou aktivisaci ve všech oborech naší kultury*“²⁰⁹. Je pryč doba, kdy „*směrové, skupinové, konkurenční a literátské zájmy v bývalém Syndikátu českých spisovatelů převažovaly nad zájmy jednotného společného boje proti spiklenecké kontrarevoluci, jejímiž exponenty na kulturní frontě byli tehdy všelijací ti Peroutkové, Kovárni, Bedřiši Fučíci, Knapové apod., z nichž dokonce poslední tři byli v období těsně před únorem dosazeni do syndikátního výboru. (...) Je třeba rázně skoncovat s tou apolitickou, k velikému boji našeho národa lhostejnou cechovní literátštinou. Vždyť v těchto dnech znovu vidíme, jak*

²⁰³ Rudé právo nazvalo spisovatelem pouze Václava Renče, Josef Kostohryz byl označen jako úředník. Kostohryz po válce působil jako přednosta italského oddělení ministerstva informací, zasadil se o znovuotevření Ústavu italské kultury v Praze.

²⁰⁴ Rudé právo, roč. 32, č. 104, 27. dubna 1952, s. 4.

²⁰⁵ Rudé právo, roč. 32, č. 101, 24. dubna 1952, s. 2.

²⁰⁶ Rudé právo, roč. 32, č. 104, 27. dubna 1952, s. 4.

²⁰⁷ Ibid.

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Štoll, L., - Tauerer, J., Proti sektářství a liberalismu – za rozkvet našeho umění. Literární noviny, 1952, č. 19, s. 5.

celá skupina agro- a katolicko-fašistických příslušníků bývalé literární periferie, kteří se už v předmnichovských dnech zkompromitovali jako zrádci národa, jako hlasatelé fašistických a rasistických idejí, pokračuje logicky ve své zrádcovské činnosti, jen jinými, neliterárními již prostředky. Po Palivcovi, za jehož „čistou“ poesií se skrývala špinavá špionská duše, jsme se setkali s takovým Kostohryzem nebo Václavem Renčem, který v předmnichovských dnech označil Karla Čapka za nepřítele č. 1.“²¹⁰

Dne 24. května 1951 byli zatčeni Bedřich Fučík, Oldřich Albert a Ladislav Kuncíř, 14. června Jan Zahradníček, 16. srpna Zdeněk Kalista, o osm dní později Josef Knap a po té i František Křelina. Pouze Janu Dokulilovi, švagrovi Jana Zahradníčka, se podařilo v červenci utéci a skrývat se až do roku 1957. Tito křesťansky orientovaní spisovatelé tvořili jádro druhého procesu Zelené internacionály, konaného 2.-4. července 1952 v Brně.

Rudé právo charakterizovalo soud jako „proces s 15člennou protistátní skupinou, složenou převážně z fašistických intelektuálů, orientovaných na Vatikán, kteří usilovali o zvrát lidově demokratického zřízení a vytvoření fašistického režimu u nás.“²¹¹ Během procesu se znovu otevřela otázka druhé republiky a války, právě v tomto období byly spatřovány kořeny „záškodnické“ činnosti obžalovaných. „Fučík, Zahradníček, Albrecht, Jehlička a Berounský přispívali do fašistických časopisů „Řád“, „Akord“ a „Obnova“, kde hlásali vatikánskou fašistickou ideologii t. zv. stavovského státu, špinili revoluční tradice našeho lidu a naší kultury, vydávali Lipany a Bílou horu za šťastné události v našich dějinách a dobu největšího útlaku našeho národa – dobu temna – za nejslavnější dobu našich dějin. V tomto duchu falšoval také docent historie Kalista naše dějiny. (...) Mnichov a také nacistická okupace umožnily těmto reakcionářům, aby zesílili své štvání proti pokroku a dělnickému hnutí, aby ještě otevřeněji hlásali své fašistické názory a ještě otevřeněji vyjadřovali svůj obdiv k fašistickým režimům. Stali se hlasateli krajního buržoasního nacionalismu a za okupace přísluhovači nacistů – někteří z nich byli vedoucími funkcionáři v Národním souručenství a v Lize proti bolševismu.“²¹²

V brněnském procesu byli odsouzeni Václav Prokůpek na 22 let, Stanislav Berounský a Oldřich Albrecht na 20 let, Ladislav Karhan na 18 let, Miloslav Skácel

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Rudé právo, roč. 32, č. 173, 5. července 1952, s. 2.

²¹² Ibid.

a Václav Hovězák na 17 let, Zdeněk Kalista²¹³ a Bedřich Fučík na 15 let, Ladislav Jehlička na 14 let, Jan Zahradníček²¹⁴ na 13 let, František Křelina²¹⁵ na 12 let, Josef Knap²¹⁶ na 11 let, Ladislav Kuncíř na 10 let, Jan Langar na 7 let a František Kadrnka na 5 let.²¹⁷

V průběhu roku 1951 a počátkem roku 1952 se Svaz československých spisovatelů pokoušel pomoci nejen uvězněným umělcům, ale i autorům, jejichž díla nesměla být publikována (Halas, Holan, Seifert). Nejznámější je zásah Vítězslava Nezvala v soudním procesu s Jakubem Demlem v září 1948, na základě něhož byl zproštěn obvinění z kolaborace. Přímluvou u Kopeckého pro něj Nezval získal značnou měsíční penzi a možnost odkoupení celého jeho díla i autorských práv ministerstvem, což Deml odmítl. Na konferenci spisovatelů v lednu 1950 se Nezval zastal též Františka Halase, Karla Teiga a Jiřího Koláře. Svého, poměrně stabilního, postavení ve Svazu spisovatelů i ve straně využil také na obranu Jaroslava Seiferta a jeho básnické skladby *Píseň o Viktorce* (velmi kritizovanou Ivanem Skálou).

V roce 1952 se Marie Zahradníčková obrátila na SČSS s žádostí o vyšetřování jejího manžela na svobodě, její dopis byl projednáván i na schůzi ústředního výboru Svazu spisovatelů. Na Nezvalův popud výbor zaslal ministru národní bezpečnosti Karolu Bacílkovi dopis²¹⁸, v němž je poukazováno na Zahradníčkův umělecký talent a vážný zdravotní stav.²¹⁹ V říjnu 1953 zaslala SČSS Helena Čapková-Palivcová dopis

²¹³ „Obviněný Zdeněk Kalista pochází z učitelské rodiny. Při studiích na filosofické fakultě se stal členem KSČ a předsedou Studentské frakce. Po několika letech však KSČ opouští a jako každý dezertér i on přechází na naprosto protilehlé zaměření. Stává se žákem kontrarevolučního ideologa Pekaře a je také Pekařem habilitován na filosofické fakultě v Praze pro obor československých dějin. Obviněný Kalista patří mezi ty traviče studní, kteří ve službách Vatikánu a vši politické a hospodářské reakce vyzdvihují právě ony epochy dějin, které znamenají úpadek českého národa a české kultury, aby tím lid byl odvracován od skvělých revolučních tradic svých dějiny...“ In Rotrekl, Z., *Skrutá tvář české literatury*. Blok, Brno 1991, s. 66.

²¹⁴ „Obviněný Jan Zahradníček pochází z kulacké rodiny a po absolvování filozofické fakulty se stal básníkem, který vybroušenou formou propagoval ty nejreakčnější názory vatikánské. Obviněnému Janu Zahradníčkovi byl trnem v oku socialismus, pokrok, on ve svých názorech byl věrným přísluhovačem Vatikánu, obdivoval se feudalismu a nenáviděl dělnickou třídu. Jestliže jeho básnické sbírky měly tento charakter již před válkou, jeho práce poválečné, jako *La Saletta*, nesou již výslovně a zřejmě protisocialistický a protipokrokový charakter.“ Ibid., s. 155.

²¹⁵ „Obviněný František Křelina vydával romány, které odváděly lid od poznání pravých příčin sociální bída v kapitalistické soustavě, a tak vyhovoval bývalé agrární straně, na kterou byl publicisticky orientován spolu s orientací vatikánskou. Byl a zůstal nepřitelem vědeckého socialismu...“ Ibid., s. 88.

²¹⁶ „Obviněný Josef Knap pochází z rodiny středního rolníka. Po doktorátu na filosofické fakultě se stal úředníkem Národního muzea. Publicistickou činností se orientoval na bývalé agrárníky a jeho romány se pohybují v rámci maloměstských a agrárních názorů. Byl vydavatelem i některých revuí, které zpočátku propagovaly tzv. regionalismus a pak přešly na ruralismus, o jehož významu byla řeč u obviněného Prokůpka...“ Ibid., s. 74.

²¹⁷ Kalista, Knap, Kuncíř, Křelina a Zahradníček se marně pokusili odvolat k Nejvyššímu soudu.

²¹⁸ Dopis byl odeslán 24. března 1952.

²¹⁹ Bauer, M., Žádost o vyšetřování Jana Zahradníčka na svobodě v roce 1952. *Tvar*, 2000, č. 8, s. 6-7.

s prosbou, aby se Svaz připojil k její žádosti o milost adresované prezidentu Antonínu Zápotockému. Svaz odmítl, i přesto Nezval žádost podpořil (spolu s Josefem Sekerou) jako soukromá osoba.

Svaz spisovatelů se od zatčených spisovatelů distancoval na jaře 1952 po prvním procesu s křesťansky orientovanými autory a označil je za „velezrádce“. Podle Ladislava Štolla „*to jsou vlastně mnichovští fašisté, kteří jsou dnes ve službách amerického imperialismu.*“²²⁰ Zatímco ještě v únoru si Svaz vážil Zahradničkových postojů za protektorátu, v březnu se nechtěl již touto otázkou zabývat, po brněnském procesu jej Marie Pujmanová označila za „*krysu druhé republiky*“, která se chovala v době ohrožení republiky nejhůře.²²¹

Smrt Stalina a Gottwalda (5. a 14. března 1953) způsobila obrovský otřes, zemřeli ti, kteří byli v dobovém vnímání považováni za nesmrtelné.²²² Toto období nabízelo jistou šanci alespoň částečně pomoci uvězněným spisovatelům. Svaz se zabýval například dopisy manželek Josefa Knapa a Františka Křeliny s žádostí o přeložení zpět do Čech.²²³ O rok později byl Václavu Renčovi trest snížen o 13 let a Josefu Palivcovi na polovinu.

Všeobecná amnestie 9. května 1955 přinesla změnu trestu Josefu Kostohryzovi z doživotí na 25 let. Propuštění čekalo prozaičku Ninu A. Svobodovou, ale již 6. června 1961 byla opět zatčena a ve vykonstruovaném procesu v rámci křesťansko-demokratické strany jí byl udělen trest dva a půl roku odnětí svobody a čtyři a půl roku podmíněného propuštění.²²⁴ Předčasně opustili vězení pouze dva umělci, 23. srpna 1955, po čtyřech letech, Josef Knap, o rok později, po pěti letech, Ladislav Kuncíř.

Jistý zlom přinesla v únoru 1956 kritika kultu osobnosti Stalina na XX. sjezdu KSSS. Nikita Chruščov vyvolal svým projevem obrovský šok, v důsledku toho byla samozřejmě i u nás nastolena otázka procesů v 50. letech. Toto období se zdálo další vhodnou příležitostí pomoci uvězněným spisovatelům. Na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů přednesl 27. dubna 1956 Jaroslav Seifert svůj, dnes již notoricky známý, diskusní příspěvek. „*(...) Jsem přesvědčen, že naši povinností je přistoupiti ihned k odčinění křivd. A naléhavé požadavky shrnuji do těchto dvou:*

²²⁰ Bauer, M., Představitelé katolické literatury v počátku komunistické totality. In Fiala, P. – Hanuš, J. (eds.), *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*, CDK, Praha 2001, s. 85-96.

²²¹ Bauer, M., *Žádost*, s. 6.

²²² Macura, V., *Šťastný věk (Symboly, emblémy a mýty 1948-1989)*. Pražská imaginace, Praha 1992, s. 54-57.

²²³ Bauer, M., *Představitelé*, s. 85-96.

²²⁴ Propuštěna byla 6. července 1967. In Rotrekl, Z., c. d., s. 136.

1. *Vyzvete umlčené a neprávem vyloučené spisovatele, kteří jsou ovšem toho jména hodni k spolupráci. Nečekejte, až přijdou sami a budou prosit. Sotva by přišli, neboť není hodno spisovatele, aby prosil. Dejte jim možnost, aby odpověděli dnes na útoky, na které nemohli odpovědět, když byli vylučováni z literatury, já to sám zažil.*
2. *Uvažujme o spisovatelích uvězněných, myslíme na jejich lidský osud. Nemám ovšem práva souditi tu jejich vinu. Vinu, chyby, omyly.*

To, co říkám, dozajista neznamená, že bych se snad ztotožňoval s jejich politickými názory, které jsou a byly v rozporu s názory mými a s názory nás všech. Když dnešní členové Svazu ochotně a spěšně přiznávají své dlouholeté omyly a viny, což má být prohlášeno za dostatečné, ani omyly a viny uvězněných spisovatelů nemohou být posuzovány dosavadní přísnoští a z dosavadních stanovisek. (...) Nový výbor i vy všichni pečujte o to, abyste naše činy důstojné socialistického programu a důstojné socialistických spisovatelů uskutečněny byly co nejdříve, a co nejdříve znamená dnes, ihned.²²⁵

Dva měsíce po Seifertově vystoupení projednával Svaz spisovatelů žádosti Marie Zahradníčkové, Antonie Renčové a Marie Kalistové o propuštění jejich rodinných příslušníků. Bylo rozhodnuto, že „Svaz jako instituce jejich žádosti nebude podpisovat, že však jednotliví členové předsednictva budou je podporovat a budou se snažit podle svých možností v jejich prospěch intervenovat“²²⁶.

Všemi žádostmi, které Marie Zahradníčková adresovala Svazu, prezidentům republiky a jejich ženám, prokuratuře i soudcům docílila pouze toho, že v srpnu 1956 mu byl snížen trest ze třinácti let na devět²²⁷. O měsíc později podlehly na otravu houbami v třebešské nemocnici jeho dvě dcery Zdislava a Klára. Zahradníček dostal čtrnáctidenní dovolenou na pohřeb s příslibem, že bude záhy propuštěn natrvalo, což se bohužel nenaplnilo. Marie Zahradníčková nevzdávala další pokusy o propuštění jejího manžela, ovšem snaha Svazu spisovatelů jí pomoci byla čím dál tím menší. Jan Zahradníček natrvalo opustil vězení 12. května 1960, tedy necelý půl rok před svou smrtí 7. října.²²⁸

²²⁵ Literární noviny, roč. 5, č. 19, 29. dubna 1956, s. 10. Stenografický zápis tohoto vystoupení viz Bauer, M., Představitelé katolické literatury v počátku komunistické totality. In Fiala, P. – Hanuš, J. (eds.), Katolická církev a totalitarismus v českých zemích. CDK, Praha 2001, s. 93.

²²⁶ Bauer, M., Žádosti Marie Zahradníčkové o propuštění Jana Zahradníčka a další jednání o katolických autorech v letech 1956 a 1957. Tvar 2000, č. 11, s. 14.

²²⁷ Pravděpodobně po zásahu Jaroslava Seiferta.

²²⁸ Rotrekl, Z., c. d., s. 155-156.

K patnáctému výročí osvobození Československa 9. května 1960 vyhlásil prezident Antonín Novotný amnestii²²⁹, která se kromě Prokúpků, Kostohryzů a Renče, týkala všech umělců z procesu Zelené internacionály. Václav Renč byl propuštěn 11. května 1962 na základě druhé amnestie pro politické vězně, místo dramaturga operety mu nabídlo Divadlo Oldřicha Stibora v Olomouci.²³⁰ Josef Kostohryz se vrátil 21. prosince 1963 a od června 1964 pracoval jako smluvní úředník Národopisného muzea v Brně.²³¹

Rehabilitace uvězněných spisovatelů byla poměrně složitou záležitostí, řadě umělců byla uznána nejdříve částečná rehabilitace, později úplná, některým autorům bylo jejich „osvobození“ zanedlouho opět zrušeno. Nenápadná zpráva o rehabilitaci spisovatelů z brněnského procesu byla uveřejněna například v rubrice Stalo se v Literárních novinách začátkem roku 1967. „*Ve dnech 24. a 25. ledna 1967 probíhalo u Nejvyššího soudu v Praze odvolací řízení proti spisovatelům dr. Josefu Knapovi, Františku Křelinovi, dr. Bedřichu Fučíkovi, Václavu Prokúpkovi a dále pak proti Janu Langarovi, kteří v roce 1952 byli odsouzeni pro protistátní činnost vesměs k vysokým trestům. Nejvyšší soud znovu přezkoumal celý případ, dospěl k názoru, že v jednání obžalovaných nelze spatřovat trestnou činnost, a všechny zprostil v plném rozsahu obžaloby. Již dříve při jednání Krajského soudu v Brně v létě roku 1966 byli z této skupiny obviněných žaloby v plném rozsahu zproštěni: Jan Zahradníček, doc. dr. Zdeněk Kalista, Ladislav Kuncíř a František Kadrnka.*“²³² Rehabilitační komisi SČSS vedl v roce 1968 předseda Svazu Jaroslav Seifert, pravomoci komise byly bohužel omezené, stejně jako doba jejího působení. Úplná rehabilitace křesťansky orientovaným autorům byla udělena až po listopadu 1989.

²²⁹ Schválena byla již 26. dubna 1960.

²³⁰ Rotrekl, Z., c. d., s. 116-117.

²³¹ Ibid., s. 79.

²³² Literární noviny, roč. 16, 4. února 1967, s. 10.

ZÁVĚR

Každý národ si hrdě připomíná svoji slavnou minulost, vyzdvihuje období rozmachu a úspěchů, na dobu pokoření a úpadu se pokouší zapomenout. Americká socioložka Molly Andrews považuje touhu zapomenout za signifikantní indikátor, „že dotyčná vzpomínka se bude v nějaké podobě neodbytně vracet a její potlačení se podaří jen na úkor podstaty vlastního Já.“²³³

Každý stát má povinnost se postavit ke své historii jako k celku, najít cestu ke své minulosti.²³⁴ „Dějinné poznání není nikdy pouhým zpřítomňováním. Ale ani rozumění není pouhou následnou konstrukcí nějakého významového útvaru, vědomým výkladem nevědomé produkce. Rozumět si navzájem znamená spíš rozumět si v něčem. Rozumět minulosti znamená obdobně: poslouchat ji v tom, co nám chce říci jako platné.“²³⁵

Vyrovnání se s totalitní minulostí není jednoduchou záležitostí. „Mnoho lidí, kteří žili ve státě socialismu, hledá pro sebe nyní novou minulost.“²³⁶ Paměť lidí západu se velmi liší od paměti lidí východu. Paměť národů, které si prošly komunismem, je podle Ricoeura „v něčem excesivní a v něčem defektní“²³⁷. Zaujmout vlastní postoj ke komunistické minulosti je komplikované. „Lidé žili s určitými společenskými znamínky, která propůjčovala řád jejich mentálnímu a fyzickému bytí, po čtyřicet let. Daleko rychleji se zničí gigantické sochy Lenina a Marxe než jejich vliv na kolektivní paměť populace.“²³⁸

Totalitní režimy přišly s myšlenkou začít od nuly.²³⁹ Myšlenka negování minulosti je ovšem utopií. Ani zapomenout neznámá, že paměť zmizela, neexistuje. Paměť, ať už kolektivní či osobní, zabezpečuje pocit kontinuity a identity, umožňuje člověku poznávat se.²⁴⁰ „Historiografie však přináší něco jiného než pocit přináležitosti

²³³ Andrews, M., Politika zapomínání. Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu. In Konopásek, Z. (ed.), Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu. Karolinum, Praha 1999, s. 95.

²³⁴ Ricoeur, P., Myslet a věřit. Kritika a přesvědčení. KALICH, Praha 2000, s. 158.

²³⁵ Gadamer, H.-G., Co je pravda? In Špirit, M. (ed.), Tvář. Výbor z časopisu. TORST, Praha 1995, s. 423.

²³⁶ Andrews, M., c. d., s. 96.

²³⁷ Ricoeur, P., c. d., s. 161.

²³⁸ Andrews, M., c. d., s. 99.

²³⁹ Ricoeur, P., c. d., s. 161.

²⁴⁰ Ibid., s. 160.

k témuž vědomí času: užívá dokumentů zachovaných na nějakém materiálním nosiči a to jí umožňuje vyprávět jinak, vyprávět z hlediska jiných lidí.“²⁴¹

Kolektivní paměť, stejně jako paměť osobní, je „*paměť zraněná, nemocná*“²⁴². Jejich uzdravení nevede skrze zapomenutí, odsunutí někam do pozadí. „*Vzpomínky na zranění jsou delší a trvalejší na rovině kolektivní než individuální: nenávisti jsou tu tisícileté a neutěšitelné.*“²⁴³ Paul Ricoeur vidí cestu k vyléčení paměti skrze odpuštění, které přináší úlevu nejen viníku, ale i oběti. „*Nikoli zapomenutí, ale odpuštění odstraňuje dluh. (...) Chceme-li podstoupit terapii paměti, je třeba ne smazat stopy faktů, ale vyléčit vzpomínky, aby přestaly být destruktivní.*“²⁴⁴

Rovněž je nutné převzít svoji odpovědnost za minulost. Jaspers se domníval, že první známkou probuzení politické svobody je uvědomění si, že obyvatelstvo musí nést zodpovědnost. „*Vnitřní politická nsvoboda se vyznačuje opačným cítěním. Člověk takto nsvobodný je na jedné straně poslušný, na druhé straně se necítí vinen. Cítit se vinen, a tudíž vědět o své odpovědnosti, je počátek vnitřního převratu, jež chce uskutečnit politická svoboda.*“²⁴⁵ Jaspers spatřoval vinu dvojí – lidé se politicky bezpodmínečně dávají nějakému vůdci a podrobují se vůdci určitého typu. „*Atmosféra podrobení znamená jakoby kolektivní vinu.*“²⁴⁶

Z Jaspersovy úvahy o kolektivní vině vyšel Tzvetan Todorov, zabýval se mj. nutností převzít morální (nikoli právní) odpovědnost. „*Tvrzení, že příčina totalitních zločinů netkví v jednotlivci, nýbrž v politickém režimu, nezabavuje jednotlivce vší odpovědnosti.*“²⁴⁷ Řada lidí se domnívala, že loajalita vůči režimu²⁴⁸, projevená pouze navenek, nemá dopad na jejich morální odpovědnost. S tím nelze souhlasit. Svým žitím ve společnosti se každý člověk podílí na jejím vývoji. „*Nelze oddělovat politické poměry a celkový způsob života lidí. Neexistuje absolutní oddělení od politiky a lidského bytí, pokud člověk ještě činně žije a nehýne v ústraní jako poustevník*“²⁴⁹.

Ve své práci jsem se pokusila podívat se na to, jak totalitní režim působí na morálku lidí, jaké prostředky využívá k tomu, aby masu získal a mohl s ní manipulovat.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Ricoeur, P., Křehká identita: úcta k druhému a kulturní identita. Mlín, Třebenice 2000, s. 15.

²⁴³ Ibid., s. 23.

²⁴⁴ Ricoeur, P., Myslet a věřit, s. 162.

²⁴⁵ Jaspers, K., Otázka viny. Příspěvek k německé otázce. Academia, Praha 2006, s. 85.

²⁴⁶ Ibid., s. 86.

²⁴⁷ Todorov, T., V mezní situaci. Mladá fronta, Praha 2000, s. 137.

²⁴⁸ Podle Tzvetana Todorova loajalita, projevená pouze navenek, sice poskytuje lidem zdání, že uvnitř zůstali čistí, přesto ale dávají tímto aktem do rukou režimu zbraň proti sobě. In Todorov, T., c. d., s. 135.

²⁴⁹ Jaspers, K., c. d., s. 84.

Totalitní režim nabízí mase možnost vytvořit nový stát, začít od nuly. Ideologie překládá pojetí nové identity, svět je v jejím pojetí ostře polarizovaný. „*Maskuje se tím, že se promění v obviňování ideologického soupeře: ten špatný, zkažený, je v ideologii vždycky ten druhý. (...) Z titulu integračního činitele může pak ideologie na sebe vzít roli strážkyně identity. Tato ochranná funkce se však neobejde bez různých manévřů, které jí mají dodat oprávnění v tom kterém systému řádu či moci, ať už se jedná o formy vlastnictví, formy rodiny, autority, státu, náboženství. Všechny ideologie se v posledu točí kolem moci. Odtud pak je jen krůček k nápadnějším fenoménům překrucování skutečnosti, z něhož se ideologičtí protivníci s oblibou vzájemně obviňují.*“²⁵⁰ Slavnosti totalitního režimu potom potvrzují status quo, mají za úkol stmelovat masu a slouží k tomu, aby bylo vytvořeno zdání kontinuity. Totalitní režim, postavený na ostré polarizaci hodnot, tvrdě trestá jakoukoli odlišnost, jakýkoli náznak autonomie. Právě černobílé vidění světa, jednoznačné pojetí dobra a zla, patří, spolu s rozmáhající se smrtí, k základním rysům totalitních režimů.

²⁵⁰ Ricoeur, P., Křehká identita, s. 35.

SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

Literatura:

- Akademický slovník cizích slov.* Academia, Praha 2001, ISBN 80-200-0982-5.
- ALAN, JOSEF – PETRUSEK, MILOSLAV: *Sociologie, literatura a politika.* Karolinum, Praha 1996, ISBN 80-7184-034-3.
- ARENDTOVÁ, HANNAH: *Původ totalitarismu I-III.* OIKOYMENH, Praha 1996, ISBN 80-86005-13-5.
- ARON, RAYMOND: *Esej o svobodách. Zkoumání moderní civilizace.* ARCHA, Bratislava 1992, ISBN 80-7115-030-4.
- ARON, RAYMOND: *Demokracie a totalitarismus.* Atlantis, Brno 1993, ISBN 80-7108-064-0.
- BAUER, MICHAL: *Časopis Řád a jeho obhajoba v roce 1945.* Tvar, 1999, roč. 10, č. 17, s. 14-15.
- BAUER, MICHAL: *Ideologie a paměť.* H&H, Jinočany 2003, ISBN 80-7319-028-1.
- BAUER, MICHAL: *Jednání komisi a výborů Syndikátu českých spisovatelů o členství křesťansky orientovaných autorů v SČS v letech 1947-48 a jejich vylučování z této organizace.* Česká literatura, 1998, roč. 46, č. 6, s. 621-630.
- BAUER, MICHAL: *Žádost o vyšetřování Jana Zahradníčka na svobodě v roce 1952.* Tvar, 2000, roč. 11, č. 8, s. 6-7.
- BAUER, MICHAL: *Žádosti Marie Zahradníčkové o propuštění Jana Zahradníčka a další jednání o katolických autorech v letech 1956 a 1957.* Tvar, 2000, roč. 11, č. 11, s. 14-15.
- BAUMAN, ZYGMUT: *Modernita a holokaust.* Sociologické nakladatelství, Praha 2003, ISBN 80-86429-23-7.
- BERLIN, ISAIAH: *Čtyři eseje o svobodě.* Prostor, Praha 1999, ISBN 80-7260-004-4.
- BRABEC, VÁCLAV: *Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let.* Revue dějin socialismu, 1969, roč. 9, s. 363-385.
- BYDŽOVSKÁ, LENKA – SPR, KAREL (EDS.): *Český surrealismus 1929-1953.* Galerie hlavního města Prahy a Argo, Praha 1996, ISBN 80-7203-011-6.
- ČERNÝ, VÁCLAV: *Skutečnost a svoboda.* Československý spisovatel, Praha 1995, ISBN 80-202-0529-2.

- DENEMARKOVÁ, RADKA (ed.): *"Zlatá šedesátá."* Česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ...zklamání. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2000, ISBN 80-85 778-27-0.
- DOKOUPIL, BLAHOŠLAV (red.): *Slovník českých literárních časopisů, periodických literárních sborníků a almanachů 1945-2000.* Host – Votobia, Brno – Olomouc 2002, ISBN 80-7294-041-4.
- DRÁPALA, MILAN: *Iluze jako osud. K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala.* Soudobé dějiny, 1996, č. 2-3, s. 175-218.
- DRÁPALA, MILAN: *Na ztracené vartě západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945-1948.* Prostor, Praha 2000, ISBN 80-7260-046-X.
- DURYCH, JAROSLAV: *Polemiky a skandály.* Periplum, Olomouc 2002, ISBN 80-86624-00-5.
- DVOŘÁKOVÁ, ZORA: *Navzdory nenávisti a mstě. Z politických procesů 1952 až 1953.* Tempo, Praha 2002, ISBN 80-238-9190-1.
- ELIADE, MIRCEA: *Dějiny náboženského myšlení III. Od Muhammada po dobu křesťanských reforem.* OIKOYMENH, Praha 1997, ISBN 80-86005-53-4.
- ELIADE, MIRCEA: *Mýtus o věčném návratu.* OIKOYMENH, Praha 1993, ISBN 80-85241-51-X.
- FIALA, PETR – HANUŠ, JIŘÍ (eds.): *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích.* CDK, Brno 2001, ISBN 80-85959-98-4.
- FIDELIUS, PETR: *Řeč komunistické moci.* Triáda, Praha 1998, ISBN 80-86138-03-8.
- FISCHER, J. L.: *Zrcadlo doby. Abeceda skoro filosofická.* Votobia, Olomouc 1996, ISBN 80-7198-161-3.
- FOUCAULT, MICHEL: *Archeologie vědění.* Herrmann&synové, Praha 2002.
- FUČÍK, BEDŘICH: *Čtrnáctero zastavení.* Arkýř a Melantich, Praha 1992, ISBN 80-7023-109-2.
- FUČÍK, BEDŘICH: *Rodná krajina básníková.* Triáda, Praha 2003, ISBN 80-861138-52-6.
- GADAMER, HANS-GEORG: *Aktualita krásného. Umění jako hra, symbol a slavnost.* Triáda, Praha 2003, ISBN 80-86138-48-8.
- GADAMER, HANS-GEORG: *Člověk a řeč (Výbor textů).* OIKOYMENH, Praha 1999, ISBN 80-86005-76-3.
- GADAMER, HANS-GEORG: *Problém dějinného vědomí.* FILOZOFIA, Praha 1994, ISBN 80-7007-062-5.

- GINZBURG, CARLO: *Noční příběh. Sabat čarodějnic*. Argo, Praha 2003, ISBN 80-7203-514-2.
- GIRARD, RENÉ: *Obětní beránek*. NLN, Praha 1997, ISBN 80-7106-255-3.
- GIZBBURG, CARLO: *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Argo, Praha 2002, ISBN 80-7203-437-5.
- GRAJEWSKI, ANDRZEJ: *Jidášův komplex. Zraněná církev: Křesťané ve střední a východní Evropě mezi odporem a kolaborací*. Prostor, Praha 2002, ISBN 80-7260-079-6.
- GÜNTHER, HANS: *Totalitní stát jako umělecká syntéza. Česká literatura, roč. 54, 2000, č. 4, s. 106-118*.
- HOŘEC, JAROMÍR: *Doba ortelů*. Scholaris, Brno 1992, ISBN 80-900688-3-9.
- CHALUPECKÝ, JINDŘICH: *Obhajoba umění 1934-1948*. Československý spisovatel, Praha 1991, ISBN 80-202-0322-2.
- JASPERS, KARL: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Academia, Praha 2006, ISBN 80-200-1455-1.
- K české literatuře 1945-1948. Sborník materiálů z vědecké konference 34. Bezručovy Opavy (17.-18. 9. 1991 s dodatkem Jiřího Trávnička „Poezie období 1945-1948*. Nakladatelství Guide, Brno 1992, ISBN 80-900995-1-3.
- KALISTA, ZDENĚK: *Po proudu života (2)*. Atlantis, Brno 1996, ISBN 80-7108-127-2.
- KAPLAN, KAREL: *Největší politický proces „M. Horáková a spol.“. Ústav pro soudobé AV ČR, Praha 1995, ISBN 80-85270-48-X*.
- KNAPÍK, JIŘÍ: *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948-1953*. Libri, Praha 2002, ISBN 80-7277-093-4.
- KNAPÍK, JIŘÍ: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948-1950*. Libri, Praha 2004, ISBN 80-7277-212-0.
- KNAPÍK, JIŘÍ: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Libri, Praha 2006, ISBN 80-7277-316-X.
- KONOPÁSEK, ZDENĚK (ed.): *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*. Karolinum, Praha 1999, ISBN 80-7184-775-0.
- KOSTOHRYZOVÁ, MARIE: *Polární záře nad pastvištěm (Svědectví o Josefu Kostohryzovi)*. Epoque, Praha 2004, ISBN 80-86328-45-7.
- KUBÍČEK, TOMÁŠ – WIEND, JAN (eds.): *Víra a výraz. Sborník z konference „...bývalo u mne zotvíráno...“*. Východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století. Host, Brno 2005, ISBN 80-7294-163-1.

- LEHÁR, JAN – STIH, ALEXANDR – JANÁČKOVÁ, JAROSLAVA – HOLÝ, JIŘÍ: *Česká literatura od počátků k dnešku*. NLN, Praha 1998, ISBN 80-7106-308-8.
- LÉVINAS, EMMANUEL: *Totalita a nekonečno (Esej o exterioritě)*. OIKOYMENH, Praha 1997, ISBN 80-86005-20-8.
- Literatura určená k likvidaci. Sborník příspěvků z konference v Brně 26.-27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli*. Obec spisovatelů, Brno 2004, ISBN 80-239-3298-5.
- LORENZ, KONRÁD: *Takzvané zlo*. Academia, Praha 1992, ISBN 80-200-1098-X.
- MACURA, VLADIMÍR: *Šťastný věk (Symboly, emblémy a mýty 1948-1989)*. Pražská imaginace, Praha 1992, ISBN 80-7110-100-1.
- MARX, KARL – ENGELS, BEDŘICH: *O umění*. Československý spisovatel, Praha 1949.
- MED, JAROSLAV: *Spisovatelé ve stínu*. Portál, Praha 2004, ISBN 80-7178-939-9.
- MED, JAROSLAV: *Španělská občanská válka: neuralgický bod literárního života*. Česká literatura, 2006, roč. 54, č. 6, s. 1-17.
- NADEAU, MAURICE: *Dějiny surrealismu a surrealistické dokumenty*. Votobia, Olomouc 1994, ISBN 80-85619-63-6.
- NEJEDLÝ, ZDENĚK: *O literatuře*. Československý spisovatel, Praha 1953.
- NEJEDLÝ, ZDENĚK: *Slavné dny májové 1951*. Zrcadlo doby, č. 22.
- NÜNNING, ANSGAR (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Host, Brno 2006, ISBN 80-7294-170-4.
- OPASEK, ANASTÁZ: *Dvanáct zastavení. Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Torst, Praha 1997, ISBN 80-7215-028-6.
- PETRMICHL, JAN: *Patnáct let české literatury 1945-1960*. Československý spisovatel, Praha 1961.
- PETRUSEK, MILOSLAV: *Sociologie a literatura*. Československý spisovatel, Praha 1990, ISBN 80-202-0165-3.
- RATAJ, JAN: *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*. Karolinum, Praha 1997, ISBN 80-7184-516-7.
- RATAJOVÁ, JANA: *Pražské májové oslavy 1948-1989. Příspěvek k dějinám komunistické propagandy*. Kuděj, 2001, č. 1, s. 51-64.
- RAYFIELD, DONALD: *Stalin a jeho mistři popravčí. Portrét tyрана a těch, kdo mu sloužili*. Pavel Dobrovský – Jiří Ševčík, Praha – Plzeň 2006, ISBN 80-7306-250-X.

- RICOEUR, PAUL – MARCEL, GABRIEL: *Rozhovory*. Vetus Via, Brno 1999, ISBN 80-86118-21-5.
- RICOEUR, PAUL: *Filozofie vůle I*. OIKOYMENH, Praha 2001. ISBN 80-7298-033-5.
- RICOEUR, PAUL: *Křehká identita: úcta k druhému a kulturní identita*. Mlýn, Třebenice 2000, ISBN 80-902296-9-7.
- RICOEUR, PAUL: *Myslet a věřit. Kritika a přesvědčení*. KALICH, Praha 2000, ISBN 80-7017-421-8.
- ROTREKL, ZDENĚK: *Skrytá tvář české literatury*. Blok, Brno 1991, ISBN 80-7029-052-8.
- RYBÁŘ, RADOVAN – VALACH, MILAN (eds.): *Totalitarismus ve 20. století. Československé zkušenosti*. Masarykova univerzita v Brně, Brno 2002, ISBN 80-210-2541-7.
- SAK, ROBERT: „Život na vidrholci“ (*Příběh Bedřicha Fučíka*). Ladislav Horáček – Paseka, Praha a Litomyšl 2004, ISBN 80-7185-670-3.
- Slovník českých spisovatelů od roku 1945 I*. Brána, Praha 1999², ISBN 80-7243-040-8.
- Slovník českých spisovatelů od roku 1945 II*. Brána, Praha 1998, ISBN 80-7243-014-9.
- Slovník spisovné češtiny pro školy a veřejnost*. Academia, Praha 2000, ISBN 80-200-0493-9.
- STEINER, PETR: *Lustrování literatury. Česká fikce v politickém kontextu*. NLN, Praha 2002, ISBN 80-7106-518-8.
- STÖRIG, HANS JOACHIM: *Malé dějiny filosofie*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2000, ISBN 80-7192-500-2.
- STRELKA, JOSEPH P.: *Literatura a politika. Pohledy z literárněvědné perspektivy*. CDK, Brno 2001, ISBN 80-85959-90-9.
- ŠPIRIT, MICHAEL (ed.): *Tvář. Výbor z časopisu*. TORST, Praha 1995, ISBN 80-85639-61-0.
- ŠTOLL, LADISLAV: *Skutečnosti tváří v tvář*. Orbis, Praha 1948.
- ŠTOLL, LADISLAV: *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*. Orbis, Praha 1950.
- TIGRID, PAVEL: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Academia, Praha 2000, ISBN 80-200-0792-X.
- TODOROV, TZVETAN: *V mezní situaci*. Mladá fronta, Praha 2000, ISBN 80-204-0853-3.
- TRÁVNÍČEK, MOJMÍR: *Pouť a vyhnanství. Život a dílo Jana Čepa*. Proglas, Brno 1996, ISBN 80-902146-0-6.

WELLEK, RENÉ – WARREN, AUGUSTIN: *Teorie literatury*. Votobia, Olomouc 1996, ISBN 80-7198-150-8.

WIENDL, JAN – KOMÁREK, JAN (eds.): *Není dálky...Vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930-1949*. Paseka, Praha – Litomyšl 2003, ISBN 80-7185-591-X.

Zdeněk Kalista a kulturní historie. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 14.-15. dubna 2000 v lázních Sedmihorkách. SOA Semily, Semily 2000, ISBN 80-86254-03-8.

ZEJDA, RADOVAN: *Býti básníkem. Život a dílo Jana Zahradníčka*. Sursum, Tišnov 2004, ISBN 80-7323-077-1.

ŽDANOV, ANDRÉ A: *O umění*. Orbis, Praha 1950.

Prameny z let 1938-1960:

Akord, Blok, Česká literatura, Kritický měsíčník, Kulturní politika, Kvart, Kytice, Lidová demokracie, Národní osvobození, Nová mysl, Nový život, Obnova (Národní Obnova), Obzory, Osvobozený Našinec, Praha Moskva, Právo lidu, Rudé právo, Řád, Svobodné noviny (Lidové noviny, Literární noviny), Tak, Tvorba, Var, Vyšehrad, Vývoj